

फुल्लेन्दीवरकान्तिमिन्दुवदनं वहावतमग्रियं,
 श्रीवत्सांकमुदारकौस्तुभघरं पीताम्बरं सुन्दरम् ।
 गोपीनां नयनोत्पलार्चितवनुं गोगोपमंघावृतम्,
 गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभृषं भजे ॥५॥
 ज्वालेबोर्ध्वविसर्पिणी परिणतस्यान्तमपमनेजसो,
 गङ्गातोयतरङ्गसर्पवसतिर्वन्मीकलव्नीरिव ।
 संध्येवार्द्रमृणालकोमलतनो रिन्दोः सदा म्यायिनी,
 पायान्नस्तरुणारुणांयुक्कपिशो शम्भोर्जटामन्ततिः ॥६॥
 कल्याणानां त्वमसि महमां मात्रनं विश्वमूर्ते,
 धुर्यां लक्ष्मीमिह मयि भृशं धेहि देव प्रसीद ।
 यद्यत् पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे,
 भद्रं भद्रं वितर मगवन् भूयमे मंगलाय ॥७॥
 रविमावसते सतां क्रियायै, सुधया तर्पयते मुरान्पितृभ्यः ।
 तमसां निशि मूर्धतां निहन्त्रे, हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥८॥
 वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
 नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः, पुनश्च भूयोपि नमो नमस्ते ॥९॥

इत्थं तद् वचनमनाहत्य गमनं प्रति निरारम्भ एवासीत् ।
 एवं सौ तत्र स्थिरौ मत्स्वाऽनागतविधाता नदीश्रोतः प्रविश्य
 जलान्तरं गतः । अन्येभ्यश्च निर्गतं तस्मिन् परिजनममेतैर्धी-
 वरैरन्तःश्रोतो निरुप्य संपर्तजालं प्रक्षिप्य सखलमत्स्यानां धन्धः
 कृतः । एवं गते प्रत्युत्पन्नमतिमूर्तरूपं कृत्वाऽऽत्मानं जालस्यान्तर्गतं
 दर्शितवान् । तैश्च स्वयमेव मृतोऽसौ महामत्स्य इति मत्स्वा
 जालादाकृष्य श्रोतःसमीपे स्थापितः । ततस्तु अवमरमासाद्य
 उपपुन्यान्वं जलाशयं सहमेव प्रविष्टः । यद् भविष्यत्सु कि-
 कर्तव्यतामूढ इतस्ततो भ्रमजालैर्षडो लगुहप्रकारैर्व्यापादितः ।
 तस्माद् यथाऽहं हृदयान्तरे प्राप्नोमि तथा विधीयताम् । हंसावाहतुः—
 जलाशयान्तरे प्राप्ते तप कुशलम् । स्थले गच्छतस्तं को विधिः ?
 कूर्म आह—यथा अहं भवद्भ्यां सदाऽऽकारावर्त्मना यामि तथा
 क्रियताम् । हनौ भूतः—कथमुपायः संभवति ? कच्छपांडवदत्—
 युवाभ्यां वच्छुधृतं काष्ठसदृशमेकं यथा मुखेनावलम्ब्य गन्तव्यम् ।
 युवयोः पक्षबलेन यथाऽपि मुरां नभोमार्गेण गन्तव्यम् । हंसाव-
 भूताम्—संभवत्येव उपायः । किन्तु—

उपायं चिन्तयन् प्राज्ञो, क्षपायमपि चिन्तयेत् ।

पश्यतो यकमूर्खस्य, नकुलैर्भक्षिताः प्रजाः ॥६॥

कूर्मेण वृष्टौ दसावदताम्—

कथा ३

अशित पश्मिदिशत्पर्वते सहानर्जुनतकः । सत्रानेके वृषाः प्रत्य-
 वसन । तद्गृहविषयानुसारी जहाजायः सर्वे यावन्ति वृषा-
 पत्यानि भवन्ति तावन्त्येषामंजातपक्षाणि भक्षयति स्म । तेन च
 निर्वेदेन सेष्येकतमो नष्टसंज्ञ आहारद्वियामुन्मूय्य मरुत्सीरं गत्वा
 वृषो विमनस्यो रुदमान्ते । अपैकः कुलीरवत्सं निर्विलसं दृष्ट्वा
 आह—आम ! विमणोद्विग्नो भवानिति ? न तु तस्मै यथावृत्त-

मपन्यमनुगमाग्न्यागवान । कुलीरकम्नं ममर्षितवान्—मदः ।
 अद्रमुपायं तद्वचाय ते कथयामि । येयं नकुलवमनिगेतन् प्रभृति ।
 सर्पविचरं यावद् विन्ध्यमपरंपरया मन्थगिरिानं विद्योर्ध्वम् ।
 ततस्मन्नाहारानुधेनकुलैरयं मुजगोऽग्राग्न्य दृष्टव्यः ।
 विष्टेपाथ व्यापादयितव्यः । तथानुष्ठितं नष्ट्रैर्मन्थमागोनुमागिभिः ।
 पूषेवैरक्रियामनुमरद्भिः मपे व्यापाथ पूर्वदृष्टनागंमाघावद्भिः ।
 मत्तदूचते षष्ठशावराय भूनः । पश्यानेः ककुभदृत्तनाम्न दक्षा-
 पत्यान्यपि भक्तिनानि । अत आवां द्रुव उपार्थं विन्ध्यत
 प्रतिक्रियां योजयेदिति । अवरयं नयाव आवां भवन्तम् । आवा-
 भ्यां नोयमानं त्वामालोक्य लोकैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव । त्वया पुन-
 आपलात्र किञ्चिद् वक्तव्यम् । यदि त्वमुत्तरं दास्यासि तर्हि त्वन्मर-
 णम् । तन्मर्यादात्रैव तिष्ठ । कुर्मो वदति—किमहमप्राज्ञः ? नाह-
 मुत्तरं दास्यामि । न किमपि वदयामीति । अथ हंमां यष्टिमान्नीषा-
 हतुः—हमां तु यष्टिं दशनैरापीडय । आवामपि अन्तयागृहीत्वा
 यथानिर्दिष्टं हृदान्तरं नयायः । एवं च निष्पन्ने तज्जलारायमनि-
 कृष्टग्रामस्योपरिष्टाग्नीयमातशफटचक्रप्रमाणं कच्छप दृष्ट्वा सर्वे
 गोरक्षकाः पश्चाद् घावन्त प्राजल्पन् । कश्चिद् वदति—यदाज्यं
 कूर्मः पतति तदत्रैव पक्त्वा न्यादितव्यः । अपरो गदति—केवलं दग्ध्वा
 स्वदनीयः । अन्योत्रवीति—गृह्णीत्वा मन्थक् संस्कृत्य भक्षणीयः ।
 तत्कलकलं श्रुत्वाऽऽसन्नविनाशः स कमठो विस्मृतपूर्वमन्कारो
 यष्टिं त्यक्त्वा कांपाविष्टः प्राह—युष्माभिर्मम भक्षणीयः । इति
 श्रुत्वा वचनसमकालमेव काष्ठात्परिभ्रष्टो भूमौ निपातितः ।
 मांसार्थिभिर्गोपालैरथ पालममकालमेव तीक्ष्णशस्त्रैः स्पण्डरो
 विमन्य भक्षितः । अथ दिट्ठिभीरुयितां कयां श्रुत्वा दिट्ठिम आह—
 भद्रे ! किं मां यदुभविष्यत् मूर्साकच्छपवद्वा मन्यसे ? तत्र भी-
 कार्या । मद्भुजपाररक्षितायाः कस्ते पराभवं कतुं शकः ?

अथ गतेषु केषुचिदिनेषु दिट्ठिभी तत्रैव प्रसूता । श्रुतपूर्वतदाला-

वेदः स्मृतिः सदाचारः, स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
 एतद्यतुर्विधं प्राहुः, माचाद् धर्मस्य लक्षणम् ॥३॥
 अर्थकामेष्वसक्तानां, धर्मज्ञानं विधीयते ।
 धर्मं जिज्ञासमानानां, प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥४॥
 यस्मिन्देहो य आचारः, पाशंपर्यक्रमागतः ।
 वर्णानां सान्तरालानां, स सदाचार उच्यते ॥५॥
 आचारः परमो धर्मः, सर्वेषामिति निश्चयः ।
 हीनाचारः परीतात्मा, प्रेत्य चेद् विनश्यति ॥६॥
 आचाराल्लभ्यते पूजा, आचारादीप्सिताः प्रजाः ।
 आचारादन्नमवश्य, माचाराद् प्राप्यते सुखम् ॥७॥
 दुराचारो हि पुरुषो, लोके भवति निन्दितः ।
 दुःखभोगी च सततं, रोगी चान्प्राप्युषो भवेत् ॥८॥
 इन्द्रियाणां प्रसंगेन, दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
 सन्नियम्य तु तान्येव, नरः सिद्धिं समश्नुते ॥९॥
 न जातु कामः कामाना, भुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्मेव, भूय एवाभिवर्धते ॥१०॥
 नाष्टः कस्यचिद् ब्रूया, न चान्यायेन पृच्छतः ।
 परनिन्दापवादार्थ, न ब्रूयात् परुषं वचः ॥११॥
 सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूया, न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
 प्रियं च नानृतं ब्रूया, दोषं धर्मः सनातनः ॥१२॥

न रिगर्षक्या कुर्याद्, मद्रमेव गदा वदेत् ।
 शुष्कपत्रं विषादं च, न कुर्यात् केनचिन्मद ॥१३॥
 अहिमयैव भूतानां, वायुं शेषोऽनुगागमम् ।
 यात्री च मधुग शङ्खना, प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥१४॥
 घृतं च जनपादं च, परीषादं लघानुगम् ।
 स्त्रीभिः प्रीटी चोपपातं, परेषां च विवर्जयेत् ॥१५॥
 गात्रा स्वस्या दुष्टिना वा, न विपित्तमनो भवेत् ।
 बलवानिन्द्रियप्राप्तो, विद्वान्मरि चरयेत् ॥१६॥
 विषादस्य मृतं घामं, दालादपि शुभाविषम् ।
 अमित्रादपि मद्वृत्तं, मर्मभ्यादपि चरयेत् ॥१७॥
 तुलानि भूमिदक्षं, वाहयतुधी च दृढता ।
 गतान्पवि गतां गेहे, नोऽपि च कदाचन ॥१८॥
 आचार्यश्च पिता यैव, माता भ्राता च भूमिपः ।
 मातेनाप्यसन्तत्या, दिदृष्टा च विरचनः ॥१९॥
 यदि स्त्री स्वयव्रजः, भेषः शिवात्मकसोऽहम् ।
 तत्पार्श्वेऽहम् कुली, यत्र वाऽहम् स्वजनः ॥२०॥
 सुगंधश्च परीषादं, निन्दा वापि स्वयमेव ।
 चरति तत्र विद्यावधी, कृत्याय वा लोकावधाय ॥२१॥
 य एहिंश्च स्यात्को विदुः, सुधासक्तः कदाचन ।
 य एहिंश्च स्यात्कदा, स्वयं विद्यवे कदा ॥२२॥

न लघवेद्वत्सतंत्री, न प्रधावेच्च वर्षति ।
 न चोदके निरीचेत, नानाहृतः सदो विशेषः ॥२३॥
 नाग्निं मुखेनोपधमे, -अग्नां नेक्षत च स्त्रियम् ।
 नैकः सुप्याच्छून्यगेहे, न शयानं प्रबोधयेत् ॥२४॥
 न च्छिन्द्यान्नखलोमानि, दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ।
 न मृद्भोष्ठं च मृदूनीया, -अच्छिन्द्यात् करजैस्तृणम् ॥२५॥
 अद्वारेण च नातीयाद्, ग्रामं वा वेरम वाऽऽवृत्तम् ।
 रात्रौ च वृक्षमूलानि, भग्नागाराणि वर्जयेत् ॥२६॥
 न संहताभ्यां पाणिभ्यां, कण्डूपेदात्मनः शिरः ।
 मोर्ध्वजालुधिरं तिष्ठेन्, न शयीताऽनृजुः कश्चित् ॥२७॥
 न पाणिपादचपलो, न नेत्रचपलोऽनृजुः ।
 न स्पाद् वाक्चपलरचैव, न परद्रोहकर्मधीः ॥२८॥
 आत्मो मुहूर्तं पुष्येत, धर्मार्थौ चागुचिन्तयेत् ।
 उत्थायावरयकं कृत्वा, कृतशौचः समर्चयेत् ॥२९॥
 मैत्रं प्रसाधनं स्नानं, दन्तधावनमञ्जानम् ।
 पूर्वाह्ण एव कुर्यात्, देवतानां च पूजनम् ॥३०॥
 प्रणमेद् गुरुद्वन्द्वं, दद्यात्संवासनं स्वकम् ।
 कृताञ्जलिरुपासीत, गच्छन्ः पृष्ठतोऽन्विषात् ॥३१॥
 ददकारी मृदुदान्तः, भूराचारैरसंयसन् ।
 अहिंसा दानमानाभ्यां, जयेत्स्वर्गं सुवृत्तयान् ॥३२॥

परिण्यजेदर्थवार्ता, र्था व्याता धर्मवर्णिनी ।
 धर्मे चाप्यमुगोदये, स्त्रीवर्षिमुहमेव च ॥३३॥
 न शीदन्नपि धर्मेण, मनोऽधर्मे निषेनयेत् ।
 अधर्मिकाणां पापानां, भाग्य परमं विपर्ययम् ॥३४॥
 येनारय पितरो गान्धा, येन गान्धाः पितामहाः ।
 तेन पापान् गतां भार्या, तेन गच्छन्त्य रिष्यते ॥३५॥
 सर्वलक्षणटीनाऽपि, यः साक्षात्परायणः ।
 भट्टधानीजनप्रथम, प्राप्तं यथांलि जीवति ॥३६॥

Abraham Lincoln, 1861-1865

JAIN 111,863.

पुनः परीक्षा

न ददाति न आशाति, धनं वदति जीवयत् ।

आतुरमरणीयायात्, रूपतः कस्य नाशितः । १॥

જ્યારે સમગ્ર રાજાની કૃપાથી મારા સર્વિકા ૧ મેં એ સર્વિકાના
 જાણિયારા પાસેથી મેં જાણી લીધા છે. પરમ કૃપાથી મેં જાણી લીધા છે.
 મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે.
 મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે.
 મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે.
 મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે. મારાથી જાણી લીધા છે.

एवाही पुरषः श्रीमान्, धनं तस्य एवं दृष्टम् ।

अ. ५ ॥ छन्दः शर्त्तु, धनदत्तं बुद्धिदत्तम् । ५ ।

[illegible]

कुटुम्बपरिवारानन्नेन विना श्रियमाणान् परयन्नपि कस्मैचि
किमपि न ददौ । किंच परिवारैः कण्ठगतप्रासैर्याच्यमानः पर
मिदं पवाठ—

कृपणस्य धनं प्राणाः, प्रार्थयद्भिश्च तन्मम ।

प्राणाः किं नैव गृह्यन्ते, यतो न स्युःर्धने शुचः ॥३॥

ततस्तस्य मित्रपुत्रकलत्रादयः सर्वे विनाऽन्नेन मृताः । स्वयं
प्राणमात्राशेषः परामृष्टवान् ।

यश्च पुत्रकलत्रेभ्यो, दत्तं वित्तं मयाऽर्जितम् ।

तस्मिन्प्राणरक्षार्थं, कथं मोक्षये निराकुलः ॥४॥

ततः स्वप्राणरक्षायामपि न वित्तं विनियुक्ते । उपवासेन दिनादि
गमयन्तं समतिदुर्बलं दृष्ट्वा तन्नगरवासिनः कारुणिकाः कतिचि
स्युरुपाः प्रोचुः—रे कृपण ! किं करिष्यमि तेन धनेन ? विद्यमानेऽर्
धने निजप्राणाभरणतोऽनुमन्यसे । अथबोधितमेवैतम्—

अर्जने लभते खेदं, गते शोकं च विन्दति ।

नामोति कृपणो वित्ते, दानमोगमर्षं सुखम् ॥५॥

अपि च—

दीयते यदनुरताहाद्, भुज्यते यन्न कामतः ।

धनं तत्त्वतिदुःखार्थं, खेदार्थं वाऽपि चिन्त्यतः ॥६॥

एतच्छ्रुत्वा गृहधन रक्षाय—श्रये नागरिकाः ! हिमपि कुतश्च
मयान् प्राणव्ययेनापि धनव्ययो न स्वीक्रियते । तर्हि राता या श्रीरेण
वा महीतर्था स्वपि विपन्ने तर द्विविधम् । गृहधनः सक्रोध आह—
अन्धमेव सुदिविहीनस्य धनमन्ये गृह्णन्ति । मया स्वकीयं धनं
गच्छेद्दृष्ट्वा मर्षमर्थमिति । गतेषु नगरवासिषु न कर्यो धनपोहः

[illegible]

જાનગણિ દરિ શરેડે મીઠાઈ જ શરૂ
 ધનિશનિ ધરણિ કાળિઝરિશરૂ
 રથક ગિરિશનિ શરૂકાળકાળ
 રથકકાળકાળ શરૂકાળકાળ

• *de la* •

१. मङ्गलार्क

[illegible]

चरित्रेण च को युक्तः, सर्वभूतेषु को हितः ।
 विद्वान्कः कः समर्थश्च, करचैकप्रियदर्शनः ॥३॥
 आत्मवान् को जितक्रोधो, धृतिमान्कोऽनमूयकः ।
 कस्माद्विभ्यति देवाश्च, जातरोपस्य संयुगे ॥४॥
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं, परं कौतूहलं हि मे ।
 महर्षे ! त्वं समर्थोऽसि, घ्रातुमेवंविधं नरम् ॥५॥
 श्रुत्वा श्रैतत् त्रिलोकज्ञो, चान्मीकेनरिदो वचः ।
 श्रूयतामिति चामंश्य, प्रदृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥६॥
 महरो दुर्लभारचैव, ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
 मुने ! वक्ष्याम्यहं पुदया, तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥७॥
 इक्ष्वाकुवंशप्रमथो, गमो नाम जनैः श्रुतः ।
 निपतात्मा महावीर्यो, धृतिमान् धृतिमान्वरः ॥८॥
 बुद्धिमान्भीतिमान् वाग्मी, भीमान्धनुनिर्बहणः ।
 विपुर्नाभो महाबाहुः, कम्बुग्रीवो महादनुः ॥९॥
 महोरम्भो महैश्वर्यमो, गूढवशुरिन्दमः ।
 आज्ञानुशाहः गुरिगः, गुललाटः गुरिकमः ॥१०॥
 ममः गमविमक्ताङ्गः, स्निग्धार्णः प्रतापरान् ।
 र्षानवचा विगानार्षा, सप्तमीवायुमनषणः ॥११॥
 धर्मज्ञः गन्धर्मधध, प्रजानां च दिने रतः ।
 यगुर्वा मानगन्धधः, शुचिरारयः गमाधिमान् ॥१२॥

प्रजापतिगमः श्रीमान्, धाता ग्निपुनः ।
 रक्षिता जीवलोकस्य, धर्मस्य परिगणिता ॥१३॥
 वृषस्य रक्षिता स्वस्य, चतुर्वर्गस्य रक्षिता ।
 वेदवेदाङ्गस्य गो, धनुर्वेदे च निष्ठिताः ॥१४॥
 सर्वशास्त्रार्थव्यवहारः, स्मृतिमान्प्रतिमानवान् ।
 सर्वलोकप्रियः साधु, नदीनाम्ना विचक्षणः ॥१५॥
 सर्वदाभिगतः सद्भिः, समुद्र इव गिन्तुभिः ।
 आर्यः सर्वममरुचं, सदं व प्रियदर्शनः ॥१६॥
 समुद्र इव शास्त्रीये, धैर्येण द्विमयानिव ।
 विष्णुना गच्छां पीये, शांमपत् प्रियदर्शनः ॥१७॥
 पालाप्रियच्छाः मोधे, समया वृद्धिर्भाग्यमः ।
 धनदेन समस्त्यागं, सत्ये धर्मे हवापः ॥१८॥
 आदित्य इव तेजस्वी, लोककान्तः शशी यथा ।
 रूपवान्गुमगः श्रीमान्, चन्दर्प इव मूर्तिमान् ॥१९॥
 वृहस्पतिगमो बुद्ध्या, धराता शमदोषमः ।
 इन्द्रभिरुचिर्षोषः, विनम्यदर्शः प्रतापवान् ॥२०॥
 साधूनामुपकारकः, प्रसारकश्च धर्मदाय ।
 एवं सदंशुकोपेतः, श्रीरूपानन्ददर्शनः ॥२१॥

चरित्रेण च को युक्तः, सर्वभूतेषु को हितः ।
 विद्वान्कः कः समर्थश्च, करचैकप्रियदर्शनः ॥३॥
 आत्मवान् को जितक्रोधो, युतिमान्कोऽनसूयकः ।
 कस्माद्विभ्यति देवाश्च, जातरोषस्य संयुगे ॥४॥
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं, परं कर्तुहलं हि मे ।
 महर्षे ! त्वं समर्थोऽसि, ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥५॥
 श्रुत्वा घेतत् त्रिलोकज्ञो, वाग्मीकेर्नाग्दो वचः ।
 श्रूयतामिति चामंश्य, प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥६॥
 यद्वा दूर्लभारचैव, ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
 मुने ! यद्यस्याहं बुद्ध्या, तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥७॥
 इक्ष्वाकुवंशप्रभवो, रामो नाम जनैः श्रुतः ।
 नियतात्मा मदायीर्षो, युतिमान् वृतिमान्वशी ॥८॥
 पुद्दिमाशीतिमान् वाग्मी, श्रीमाश्चतुर्निर्द्वन्द्वः ।
 विपुर्नाभो मदावाहूः, कम्पुग्रीवो मदाहनुः ॥९॥
 महोरम्भो महेश्वरामो, गूडजथुररिन्दमः ।
 भ्राजानुषाहूः गुशिराः, गुलनाटः गुधिक्रमः ॥१०॥
 गमः गमविमक्ताङ्गः, स्निग्धवर्णः प्रतापरान् ।
 वीनरथा विशालाशो, लक्ष्मीशान्दुमलक्षणः ॥११॥
 धर्मज्ञः गम्यमंधश्च, प्रजानां च हिते रतः ।
 यशस्यी ज्ञानगन्धर्वः, शुचिर्वर्यः गमाधिमान् ॥१२॥

शीर्षं तथा राजपथं कुमारः, पंगिर्विनीतः सुविधीरं
 तत्पूर्वमालोक्य जडपं किञ्चिन्मेने पुनर्माविमिशान्ननश्च
 तस्त्वया गच्छति राजपुत्रे, तमेव देवविहितो गतः
 चैव मार्गो मृतमुद्यमानं, पुनः कुमारश्च ददर्श नान्यः ।
 रथाग्रवीद्राजमुतः स मृतं, "नरैश्चतुर्भिर्द्वियते क ।
 नीर्मानुषैरलुगम्यमानो, या भूपिनश्चाप्यवरुयते च" ।
 तः स शुद्धात्मभिरेव देवैः, शुद्धाधियार्मैरभिपूतचै
 ग्वाख्यमप्यर्थमिमं नियन्ता, प्रख्याजहागर्थविदोश्चराप ॥१॥
 [दीन्द्रियप्राणगुणैर्विमुक्तः, सुप्तो विमंगमन्गुकाष्ठभूतः
 विष्य संरक्ष्य च यत्रवद्भिः, प्रियाप्रियस्त्यज्यत ०५ कोऽपि॥१॥
 ति प्रयेतुः स निशम्य वाक्यं, संशुशुभे किञ्चिदुवाच चैतम् ।
 तं केवलस्यैव जनस्य धर्मः, सर्वः प्रजानामयमीदृशोऽन्तः॥१२॥
 तः प्रयेता वदति स्म तस्मै, सर्वप्रजानामयमन्तर्कर्मा ।
 तेनस्य मप्यस्य महात्मनो वा, सर्वस्य लोकेऽप्युच एव नाशः॥१३॥
 तः स धीरोऽपि नरेन्द्रधनुः, धुत्स्यैव मृत्युं विपत्ताद सयः ।
 र्मेन संश्लिष्य च कुरराग्रं, प्रोवाच निहादधता स्वरं॥१४॥
 यं च निष्ठा नियतं प्रजानां, प्रमाद्यति त्यक्तमयश्च लोकः ।
 नांसि शङ्के कठिनानि नृणां, स्वस्यास्तथा क्षण्यनि वर्तमानः॥१५॥
 स्माद्रयं घृत ! निवर्त्यतां मोः, विहारभूमिं न हि गन्तुकामः ।
 तानन्विनाशं कथमार्तिकाले, सचेतनः स्यादिह हि प्रमत्तः॥१६॥

रावणः—नेन हि किङ्कराणां महस्य बलमाज्ञापय वानर-
प्रहृष्टाय ।

शंकु०—यदाज्ञापयति महागजः । निजकस्य प्रविश्य)

शंकु०—जयतु महाराजः ।

अस्मदीयेर्महावृद्धे, रस्मदीया महाबलाः ।

चिप्रमेव हतास्तेन, किङ्करा द्रुमयोधिना ॥१॥

रावणः—कथं हता इति । नेन हि कुमारमज्ञमाज्ञापय
सर्वगमप्रहृष्टाय ।

शंकु०—यदाज्ञापयति महागजः । (निजकस्य पुनः प्रविश्य)
जयतु महाराजः । अनन्तरीयं बलमाज्ञापयितुमर्हति महाराजः ।

रावणः—किमर्थम् ?

शंकु०—श्रोतुमर्हति महाराजः । कुमारः कपिमभिगच्छन्तं
दृष्ट्वा महाराजेनानाज्ञापिता अप्यनुगता पंच मेनापतय । तान्
मिदुताम् दृष्ट्वा किञ्चिद् भीत एव तोरणमाश्रित्य काचनपरिघमुद्यम्य
निपातितास्तेन हरिणा पंच चमूपतयः । ततः कुमारमक्षं क्रोधात्सरक्त-
नेत्रं बाणञ्चालान् वमन्तं स कपिः सहसा रथं तपयित्वा कंठे संगृह्य
मुष्टिना जघान ।

रावणः—(सरोषं) आः कथं कथं जघानेति । तिष्ठ त्वम् ।
अहमेव कपिकीटकमेनं क्रोधानलकणैः क्षणाद् भस्मीकरोमि ।

शंकु०—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । कुमारमक्षं निहतं श्रुत्वा
क्रोधानिष्टद्वयः कुमारेन्द्रजिदभिगतवोस्तं वनौकसम् ।

संशृप्तं तुमुलं युद्धं, कुमारस्य च तस्य च ।

ततः स वानरः शीघ्रं, यद्गः पाशेन संप्रति ॥२॥

रावण — नन हि हिहराणा महस्य वनमाज्ञापय वानर
प्रहणाय ।

शकुः — यदाज्ञापयति महागज निष्क्रम्य प्रविश्य)

शकुः — वयन् महागज

अम्मदोयैमहावृक्ष, अम्मदोया महापलाः ।

चिप्रमेव इताम्नेन, किंकरा द्रुमयोधिना ॥१॥

रावण — कथं एता इति । तेन हि कुमारमक्षमाज्ञापय
सर्वगमप्रहणाय ।

शकुः — यदाज्ञापयति महागज । निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य)
जयतु महाराज । अनन्तरीय वनमाज्ञापयितुमर्हति महाराजः ।

रावण — किमर्थम् ।

शकुः — भ्रातृमर्हति महागज कुमारं कपिमभिगच्छन्तं
दृष्ट्वा महाराजेनानाज्ञापिता आयन्तृगता पंच सेनापतयः । तान-
मिद्रुतान दृष्ट्वा किंचिद् भान एव तेषांमाश्रित्य कांचनपरिषमुद्यम्य
निपातिनान्तेन हरिता पच चम्पतय । ततः कुमारमक्षं क्रोधात्स्मरु-
नेत्रं वारुजालान वमन्त न कपि महसा रथं लंपयित्वा कंठे संगृह्य
मुष्टिना जघान ।

रावण — (मरोष) आ कथं कथं जघानेति । तिष्ठ त्वम् ।
अहमेव कपिकीटकमेन क्रोधानलकणैः क्षणाद् मस्नीकरोमि ।

शकुः — प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । कुमारमक्षं निहतं श्रुत्वा
क्रोधाविष्टहृदयः कुमारैन्द्रजित्दभिगतवोस्तं वनीकमम् ।

संवृत्तं तुमुलं युद्धं, कुमारस्य च तस्य च ।

नतः स वानरः शीघ्रं, बद्धः पाशेन संप्रति ॥२॥

रावण—कोऽत्र विस्मयः । इन्द्रजिता शास्त्रामृगो वद इति ।
गच्छ विभीषणस्तावदाहूयताम् ।

(ततः प्रविराति राक्षसैर्गृहीतो हनुमान्
विभीषणश्च शंकुच्छानुयातः)

हनुमान—

नैवाहं धर्षितस्तेन, नैश्वतेन दुरात्मना ।
स्वयं ग्रहणमाप्नो, राक्षसेश दिदृक्षया ॥३॥

(उपगम्य) भोः राजन् ! अपि कुराली भवान् ।
रावणः—(सावज्ञम्) विभीषण ! किमस्य तत्कर्म ।
विभीषण—प्रष्टुमर्हति महाराजः कस्त्वमिति ।

रावण—रे वानर ! कस्त्वम् ? केन कारणेन धर्षितमस्माक-
मन्तःपुरम् ?

हनुमान्—भो. भूयताम् ।

भञ्जनायां समुत्पन्नो, मास्तस्यौरसः सुतः ।
प्रेषितो राघवेणाहं, हनुमान्नाम वानरः ॥४॥

रावणः—आः । हन्यतामयं वानरः ।

विभीषण—प्रसीदतु महाराजः । सर्वापराधेष्ववध्याः खलु
दृताः ।

रावणः—दूतवधः खलु वचनीयः । शंकुच्छानु ! लांगूलमादीप्य
विसृज्यतामयं मर्कटः ।

शंकुच्छानुः—यदाज्ञापयति महाराजः ।

(रक्षोभिः सह निष्क्रान्तो हनुमान्)

—अभिषेकनाटकाद् भातच्छवेः ।

६-त्रिशङ्कुवृत्तान्तः

Part I

एतस्मिन्नेव काले तु, मन्यवादी जितेन्द्रियः ।
 त्रिशङ्कुरिति विख्यात, इच्छाद्गुलवर्धनः ॥ १ ॥
 तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना, यजेयमिति गणवः ।
 गच्छेयं म्यशरीरम्, इयतानां पगं गतिम् ॥ २ ॥
 यमिच्छं म ममाह्वय, कथयामाम गिन्तितम् ।
 यशस्यमिति चायुक्ता, यमिच्छन् महात्मना ॥ ३ ॥
 ततश्चात्क्रमे मिदुध्यर्थ, युवाप्नस्य गता नृपः ।
 वागिष्टा दीयतयम, स्तथा यव हि नेपिरे ॥ ४ ॥
 मोर्द्धमगम्य गुगः पुषान्, तस्यमानान्मनस्यिनः ।
 यमितायानुर्ध्वग, इया इहाचदवाङ्मुखाः ॥ ५ ॥
 यशरीरम् तु वागिष्टान् यशान्द हवाप्रतिः ।
 शरणं यः प्रपश्नात्, शरणयान शरणं गतः ॥ ६ ॥
 प्रत्याप्ययाना इह नद वा समिच्छन् पदात्मना ।
 यन्दुहामा यशायत्र यदनुज्ञातुमर्धय ॥ ७ ॥
 ने मां यदन्नः तदुध्यर्थ, पात्रयन्तु ममाहिताः ।
 मयरीग यवाश्च वै, इयन्तामसांनुदाम ॥ ८ ॥
 श्वैर्वृषाभ्यु न गमः ! गजानमिदममुषन् ।
 प्रत्याप्ययानोर्ध्वग इमेवा, गुरुणा मयवादिता ॥ ९ ॥

तं कथं समतिक्रम्य, शारङ्गान्तरमुपैषिवान् ।
 इच्छाहृणां हि मर्षेणां, पुराणाः परमा गतिः ॥१०॥
 न चातिक्रमितुं शक्यं, यच्चनं सत्यवादिनः ।
 अशक्यमिति प्रोवाच, यमिष्टो भगवानृषिः ॥११॥
 तं ययं वै ममादृतुं, क्रतुं शक्ताः कथंचन ।
 बालिशस्त्वं नान्धेष्ट !, गम्यतां स्वपुरं पुनः ॥१२॥
 तेषां तद्वचनं धृत्वा, प्रोषपर्व्यानुलापरम् ।
 ॥ राजा पुनरेषतां, निदं ययनमब्रवीत् ॥१३॥
 प्रत्याख्याता भगवता, गुरुपुत्रैस्तथाधुना ।
 अन्यां गतिं नमिष्यामि, स्वस्ति योऽस्तु तपोधनाः ॥१४॥
 गुरुपुत्रास्तु तप्तपुत्र्या, वाच्यं योगभिसंहितम् ।
 शेषः परममंशुद्धाः, अष्टालक्षं नमिष्यति ॥१५॥
 अथ राज्यां व्यतीतायां, राजा अष्टालक्षं गतः ।
 नीलवस्त्रधरा नीलः, परपो अष्टतमूर्धजः ॥१६॥
 शिष्यमाग्यागमगध, आसमाभरतोऽभयम् ।
 तं दृष्ट्वा मंत्रिणः सर्वे, स्वस्त्वा अष्टालक्षपितम् ॥१७॥
 प्रावदन् मदिता राम, पौराक्षास्यानुगादिनः ।
 एषांऽहं राजा यानुस्मय, विधाभिर्जं जगाम वै ॥१८॥
 विधाभिश्चस्तु तं दृष्ट्वा, नृपं अष्टालक्षपितम् ।
 इदं जगाम अहं तं, राजानं पौरदर्शनम् ॥१९॥

हिमागमनद्वयं ने, गजपुत्र ! महाबल ! ।
 यद्योऽप्यभिषेकः ! शीघ्र !, शारावण्डालनां गतः ॥२०॥
 यद्य तद्वाच्यमाकुर्य, गज्रा प्राप्नुलिरमरीन् ।
 प्रशस्त्यापोऽस्मि गुरुणा, गुरुपुत्रेभ्य शान्तिः ॥२१॥
 गजरीमे दिवं याता, यिति मे मीमांसादर्शन ! ।
 अजातशत्रून् तं कामे, मया प्राप्तं विपर्ययः ॥२२॥
 गतीरिदुर्लभिष्यं, प्रजापदेभ्य पानिनाः ।
 गुणैश्च महात्मानः, शीघ्रद्वयेन कारिनाः ॥२३॥
 भवे प्रशान्तमनः, एवं पादगुणमिच्छताः ।
 तस्मात्तं न गच्छन्ति, गुणो युनिपुत्रन ॥२४॥
 देवदेव परं मन्त्रे, योऽर्थं तु निर्वर्धयम् ।
 ईशानाकृष्टव गरी, ईशं हि वारुणा गतिः ॥२५॥
 नमः मे वरुणानेभ्य, प्रगादमनिहृत्ताः ।
 देवैः पुन्यैर्हरेभ्य, निर्वर्धयितुमर्हति ॥२६॥

१०-विगङ्गवृत्तागतः

Post 10

[illegible]

भद्रमामन्त्रये सर्वान्, महर्षीन्मुनिपुंगवान् ।
 यत्तत्ताद्वरान् राजन् !, ततो यद्यपि निर्हृतः ॥३॥
 गुरुतापहतं रूपं, गदीदं त्वयि वर्तते ।
 अनेन सह रूपेण, गच्छरीगे गमिष्यसि ॥४॥
 हस्तप्राप्यमहं मन्ये, स्वर्गं तव नराधिप ।
 परत्वं वैशिकमागम्य, शरत्त्वं शरणागमनः ॥५॥
 एषमुक्त्या महातेजाः, पुत्रान्परमधार्मिकान् ।
 प्यादिदेश महाप्राप्तान्, यत्तत्तं भागवत्तदा ॥६॥
 सर्वान् शिष्यान् गमाह्वय, वाक्यमेतदुवाच ह ।
 सर्वानुपीनस्योत्तिष्ठ, नानयध्वं गमाप्तया ॥७॥
 तस्य तद्वचनं ध्रुवा, दिशो जगद्वरदाश्रया ।
 आजगद्वरध देवोभ्या, सर्वेभ्यो ब्रह्मपादिनः ॥८॥
 प्यादिभ्यं महातेजा, विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
 अथमिदवाहुदापाद, -सिरांशुरिति विभुतः ॥९॥
 धर्मिष्ठश्च यदान्यश्च, मां चैव शरत्त्वं गतः ।
 त्वेनानेन शरीरेण, देवलोकाजिगीषया ॥१०॥
 यथाऽप्यं स्वशरीरेण, देवलोकां गमिष्यसि ।
 तथा प्रवर्त्यतां यद्दी, भवद्भिश्च मया सह ॥११॥
 ततः शरद्वते यद्वा, संजह्वने विद्यास्तदा ।
 याजकश्च महातेजा, विश्वामित्रोऽभ्यवदु ब्रह्म ॥१२॥

ततः कालेन महता, विश्वामित्रो महानृपः ।
 चकाराज्वाहनं तत्र, मागार्यं सर्वदेवताः ॥१
 नाम्यागमैस्तदा तत्र, मागार्यं सर्वदेवताः ।
 ऋषिः कांपममाधिरां, विश्वामित्रो महामुनिः ॥
 स्रुघमुद्यम्य सक्रांघ्र-स्त्रिशङ्कुमिदमब्रवीत् ।
 परय मे तपसो वीर्यं, स्याजितस्य नरेश्वर ! ॥
 एष त्वां स्वशरीरेण, नयामि स्वर्गमांजसा ।
 दुष्प्रापं स्वशरीरेण, स्वर्गं गच्छ नरेश्वर ! ॥
 उक्तवाक्ये मुनीं तस्मिन्, सशरीरो वृषात्मजः ।
 दिवं जगाम काकुत्स्थ !, मुनीनां परपतां तदा ।
 स्वर्गलोकगतं दृष्ट्वा, त्रिशङ्कुं पाकशासनः ।
 तद् सर्वैः सुर-नरैः-रिदं वचनमब्रवीत् ।
 त्रिशङ्को ! गच्छ भूयस्त्वं, नासि स्वर्गकुतालपः ।
 गुरुशापहतो मूढ !, पठ भूमिमवाक्षिराः ।
 एवमुक्तो महेन्द्रेण, त्रिशङ्कुरपतत्पुनः ।
 विक्रोशमानस्त्राहीति, विश्वामित्रं तपोधनम् ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य, क्रोशमानस्य कौशिकः ।
 रोषमादारयचीव्रं, तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥२
 सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्, सप्तर्षीनपरान्पुनः ।
 नवप्रपञ्चमपर-मसृजत् क्रोधमूर्छितः ॥२

गगनं तान्यनेकानि, वैश्वानरपथाद् बाहः ।
 नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ, स्तेषु ज्योतिषु चाकरोत् ॥२३॥
 त्रिशङ्कुं तारकामध्ये, स्थापयामास चोज्ज्वलम् ।
 कृतार्थं कीर्तिमन्तं च, स्वर्गलोकगतं यथा ॥२४॥

—रामायणात्

११—उत्तङ्गकथा

अथ कमिरपिधीन्यो नाम आपोदो बभूव । तस्य त्रयः
 शिष्या आसन् । त्वं शिष्यं पाश्चात्यदेशं प्रेषयामास । द्वितीयं
 च गवां रक्षणं नियोजयामास । अथावरः शिष्यस्तस्य वेदो नामा-
 प्रबन् । तं धीम्यः समारिदेश । पत्न्येन्द । इह स्वीयतां तावन्मम गृहे
 ह्यित्कालं शुभ्रपुष्पा च त्वया भवितव्यं भेषो भविष्यति वै । स
 धेत्यक्त्वा गुरुकुलं दीपवाले गुरुसेवात्परोऽवसन् । गौरिष-
 त्य गुरुणा धूपं नियोज्यमानः शीतोष्णद्रुतुपादुःसमह-
 र्वाश्रमप्रतिपूतो गुरुं सिपेवे । मदता कालेन गुरुं परितोष-
 ाम । तत्परितोषाच्च भेषः सर्वशर्ता चापाप । स तपाभ्यासेनानु-
 तत तस्माद् गुरुकुलमभिपूतो गृहमात्रं प्रत्यपगत । तस्यापि
 गृहे वसन्तः शिष्या बभूवुः । अथ वस्मिन्निवाले तस्यपि वेदं
 मेजयः शिष्याश्च सत्रियावुपेत्य वरयित्वा पुरोहितं चक्रन्तुः ।
 पात्र्यवार्येण प्रसिद्धः उत्तङ्गनामानं शिष्यं नियोजयामास ।
 यन्निशिदस्मद्गृहे परिहोयते तद्विध्यदाम्यहं भवता क्रियमाणम् ।
 यं प्रतिशदिरय वेदो यथार्थं प्रायमन् ।

अथोत्तङ्गं गुरुनियोगमनुतिष्ठमानो बभूव स्म । कालन्तरेण
 पुनरुपाध्यायस्तस्य गृहमात्रमात्रं प्रवसाम् । स तु सङ्घर्षं तत्परोष-

मुपलभ्य प्रीतिमानभूत् । प्रीतरचैनं प्रोवाच—किं ते प्रियकर-
वाणीति । धर्मतो हि शुभ्रपिताऽस्मि भवता । तेन प्रीतिर्मे त्ययि ।
अनुजाने भवन्तं सर्वानेव कामानवाप्स्यमि गम्यताम् । एवमुक्त-
वत्तच्छ्रुः प्रत्युवाच । सोऽदमनुज्जातो भवता इच्छामि गुर्वर्थमभीष्ट-
मुपहर्तुमिति । तमुपाध्यायः प्रोवाच वत्मात्तच्छ्रुः । गच्छ प्रविश्या-
न्तर्गृहं पृच्छोपाध्यायिनीं किमुपाहरामि । एषा यद्गर्भयति नदुषा-
हरस्वेति । स गत्वाऽपृच्छदुपाध्यायिनीं । भगवति । गुरुणाऽ
नुज्जातो गृहं गन्तुमिच्छामि । गुर्वर्थमभीष्टमुपाहृत्यानृणां गन्तु-
मिति । तदाज्ञापयतु भवती किमुपाहरामि गुर्वर्थम् । सात्तच्छ्रुः
समादिशत् । गच्छ पौष्यं राजानं प्रति, कुण्डले भिक्षितुं ये तस्य
क्षत्रियया पितृद्वे ध्यानयस्व । चतुर्थेऽहनि मे व्रतं भविता ।
ताभ्यां कुण्डलाभ्यामावद्धाभ्यां शोभमाना ब्राह्मणा न्परिवेष्टु-
मिच्छामि व्रतदिने । तत्संपादयस्व । एवं कुर्वतः श्रेयस्ते भविता ।
एवमुक्तः प्रातिष्ठतोत्तच्छ्रुः । स पथि गच्छन्नपरयद् शृणुभमति-
प्रमाणमधिरूढं महान्तं पुरुषम् । स पुरुष उत्तङ्गमभ्यभाषत ।
भोः उत्तङ्ग ! गोमयमस्य शृणुभस्य भक्षय । स एवमुक्तो नैच्छत् ।
तमाह पुरुषो भूयः । भक्षयस्वैतत् । मा विचारय । उपाध्यायेनापि ते
भक्षितपूर्वमिति । उत्तङ्गो धाढमित्युक्त्वा शृणुभस्य मूत्रं पुरीषं च
भक्षयित्वाऽनुपविश्यैवोपस्पृश्यापः प्रतस्थे । यत्र स क्षत्रियः पौष्य-
स्तमुपेत्याभ्यनन्दद् आशीर्मिरुत्तङ्गः । अर्थो भवन्तमुपागतो-
स्मीति प्रोवाच । गुर्वर्थं कुण्डलयोरर्थेनागतोस्मि । तं प्रत्युवाच
पौष्यः—प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रिया याच्यताम् । स प्रविश्यान्तःपुरं
क्षत्रियां नापरयत् । प्रतिनिवृत्त्य स पौष्यमुवाच । न युक्तं भवताऽ
नृतेनोपचरितुम् । न हि वेऽन्तःपुरे क्षत्रिया सन्निहिता नैनां पर्यामि ।
पौष्यः क्षणं विमूरय प्रोवाच । नियतं भवानुच्छिष्टः । न हि सा
क्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना शक्या दष्टुं पतिव्रतात्वात् । अथैव-

१२—शरद्वर्णनम्

अथ पद्मपलाशार्चि, मैथिलीमनुचिन्तयन् ।
 उवाच वचनं रामो, लज्जमणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥१॥
 तर्पयित्वा सहस्राक्ष, सलिलेन वमुन्धराम् ।
 निर्धर्तयित्वा सस्यानि, कृतकर्मा व्यवस्थितः ॥२॥
 दीर्घगम्भीरनिर्घोषाः, शूलद्रुमपुरोगमाः ।
 विद्युज्यं सलिलं मेघाः, परिशान्ता नृपात्मज ! ॥३॥
 नीलोत्पलदलश्यामाः, श्यामीकृत्या दिशो दश ।
 विमदा इव मातङ्गाः, शान्तवेगाः परोधराः ॥४॥
 घनानां धारसानां च, मयूराणां च लक्ष्मण ! ।
 नादः प्रसन्नानां च, प्रशान्तः सहस्राञ्जनय ! ॥५॥
 अमिष्टृष्टा महामेघैः, निर्मलाश्चित्रसानवः ।
 अनुलिप्ता इवामान्ति, गिरयश्चन्द्ररश्मिभिः ॥६॥
 शाखामु सप्तच्छदपादनां, प्रभामु तारार्कनिशाकराणाम् ।
 लीलामु चैवोत्तमवारणानां, त्रिपं विमज्ज्याद्य शरत्प्रवृत्ता ॥७॥
 संप्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभा, लक्ष्मीः शरत्कालगुणोपपन्ना ।
 एषाग्रहस्तप्रतिबोधितेषु, पद्माकरेष्वभ्यधिकं विभाति ॥८॥
 सप्तच्छदानां कृमुमोपगन्धी, पट्पादवृन्दैरनुगीयमानः ,
 मत्तद्रिपानां पवनानुमारी, दपै विनेप्ययधिकं विभाति ॥९॥

अम्यागतैश्चारुविशालपक्षैः, स्मरप्रियैः पञ्चरजोवकीर्यैः ।
 महानदीनां पुलिनापयार्तैः, क्रीडन्ति हंसाः सह चक्रवार्कैः ॥१०॥
 मदप्रगल्भेषु च धारखेषु, गवां समूहेषु च दर्पितेषु ।
 प्रसन्नतायागु च निम्नगागु, विमाति लक्ष्मीर्बन्धुधा विभक्ता ॥११॥
 मनोऽशगन्धं प्रियवैरनर्ण्यैः, पुष्पाग्रमाराधनताप्रशार्तैः ।
 सुवर्णगौरैर्नयनाभिरामैः, रज्योतितानीष घनान्तराणि ॥१८॥
 प्यक्तं नभः शरत्विधातपणैः, कृशप्रवाहानि नदीजलानि ।
 बन्धारशीताः पवनाः प्रयान्ति, समोविमुक्ताश्च दिशः प्रयाशाः ॥१३॥
 न्यक्न्यावराण्यान्मविभूषितानि, वर्हाणि सीरोपगतानदीनां ।
 निर्भत्स्यमाना इव माग्नमार्गैः, प्रयान्ति दीना विमना मयूराः ॥१४॥
 विशास्य कारण्टवचक्रवाका, महारसैर्भिद्यकटा गजेन्द्राः ।
 तारस्यु पद्माभ्युज्जभूषणेषु, विभोम्य पिबोम्य जलं पियन्ति ॥१५॥
 प्यपेतपङ्कागु सवालुकागु, प्रसन्नतायागु सगोशुलागु ।
 समारमाराविनादितागु, नदीषु हंसा निपतन्ति इष्टाः ॥१६॥
 अनेकपत्नीः सुविनष्टकाया, नरोदितेप्स्यम्भुषणेषु नष्टाः ।
 छुषादिता धारविषा बिलम्भयिरोपिता विप्रसरन्ति मर्षाः ॥१७॥
 रात्रिः शशाङ्कादितसाम्पयश्वा, तारागणान्मीलितचारुनेत्राः ।
 ज्योत्स्नांशुकप्रापरता विमाति, नारीव शुभ्राम्बरसङ्गताङ्गी ॥१८॥
 विपक्रान्तिप्रसन्नानि भुक्त्वा, ग्रहर्षिता तारसचारुपङ्क्तिः ।
 नभः समाग्रामति शीघ्रवेगा, बाठावधूता प्रयितेर माला ॥१९॥

मुमैकदं गं कुमुदैरुपेगं, मदाइदृश्यं मनिनं रिमाति ।
 घनेविमुक्तं निशि पूर्णेनन्दं, नागमणाहीर्गमितान्निविद्मः ।
 वेणुस्वरव्यञ्जितश्रुतिमिश्रः, प्रन्युगच्छन्तेऽनिलगणेश्वरः ।
 संमूर्च्छितो गद्गमो गृणाणा, मन्योन्यमागृय्यतीव शब्दः ॥१॥
 नवैनेदीनां कुमुमप्रदासं, न्याष्यमानैर्गृह्णमाग्नेन ।
 धौतामलर्षामपटप्रकाशैः, तृल्लानि कार्शकपशोमितानि ॥२॥
 घनप्रचण्डा मधुपानशोण्डाः, प्रियान्विताः पट्टचरणाः प्रदृष्टाः
 घनेषु मत्ताः पवनानुपाशां कुर्वन्ति पशामनरेणुर्गीताः ॥३॥
 जलं प्रसन्नं कुमुमप्रदासं, क्रौञ्चस्यनं शालिननं विपकम् ।
 मृदुध वायुविमलत्रयचन्द्रः, शंसन्ति वर्षद्व्यपनीतकालम् ॥४॥
 सूर्यातिपक्रामणनष्टपङ्क्षा, भूमिधिरोद्घाटितमान्द्रेणुः ।
 अन्योन्यवर्धरेण समायुतानामुद्योगकालोऽद्य नराधिपानाम् ॥५॥
 —समायणात्

१३—दस्युविकत्यनम्

(भामकवेश्वरुदत्तस्य तृतीयाङ्कान्)

चारुदत्तः—सखे ! उषारूढोऽध्वरात्रः । स्थिरतिमिरा राज्ञः
 मार्गाः । निस्सम्पातपुरुषत्वात् प्रसुप्तेष्वोज्ज्वली प्रतिभाति । कुता—
 असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाश, मस्तंगतो क्षष्टमपञ्चचन्द्रः ।
 तोषायमादस्य वनद्विपस्य, विषाणकोटीव निमज्जमाना ॥१॥

विदूषकः—सुप्तु भवान् भणति । अन्तर्धानचन्द्रलम्बा-
वकाशोऽवतरतीव प्रामादादन्धकारः । तत् सुप्यताम् भवान् ।
अहमपि शये ।

(अविरथाभरणममुद्रहन्ता)

चेटी—आप्यं मैत्रेय ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

विदूषकः—भवति ! किमेतन् ?

चेटी—इदं मुखर्णभारं पृथ्वा मत्तम्यां वा परिवर्तयामि ।

अष्टमी खलु अथ ।

पारुदत्तः—इदं तद् वसन्तसेनायाः स्वकम् ।

चेटी—आम् । यत्तु भणतु मर्तृदारकः । गृह्णामि ।

पारुदत्तः—मैत्रेय ! गृह्यताम् ।

विदूषकः—किनिमित्तमयमलङ्कारोऽभ्यन्तरधनुःशालं न
प्रवेशयते ?

पारुदत्तः—मूर्ख ! पाद्मजनधारितमलङ्कारं गृह्णन् न हृष्यति ।

(चेटी स्त्रीयं प्रारारकं ददाति)

विदूषकः—वा गतिः ? आनय गृह्णामि चोरैर्गृह्यमाणम् ।

(चेटी पिटकं दत्त्वा निष्क्रान्ता)

ओ ! किनिमित्तं न प्रारारकस्तस्यै प्रदत्तः ?

पारुदत्तः—सानुमोरातया ।

विदूषकः—इदपि सानुमोराता ? अहं तु भरितगर्दभ इव
भूम्यां प्रलुठामि ।

पारुदत्तः—वयस्य ! मा मैदम् । निद्रा मां व्यापते तूप्सुं भव ।

विदूषकः—शंतां भवाम् मुरप्रबोधाय । यावदहमपि स्वपिमि ।

(द्वावपि स्वपितः)

(नतः प्रविशति सप्ततकः)

सप्ततकः—एष ओः ।

कृत्वा शरीरगणितादृशमार्गं,
शिष्यानेन प्रप्तेन च कर्ममार्गम् ।
गच्छामि धूमिगणितादृशमार्गं,
निमुञ्च्यमान इह जीर्णानुमुञ्चद्वः ॥ २ ॥

श्रीः । एषां गणितादृशमार्गं ॥ १ ॥ शिष्यानेन प्रप्तेन च कर्ममार्गम् ।
गच्छामि धूमिगणितादृशमार्गम् ।

(मतिर्निर्दिष्टविधिः)

श्रीः !

ज्ञानं नो नमिदं यन्मुक्तिं विद्याः गुणेन यद्वर्तेत,
विश्वम्नेन हि यद्वनापरिमितः शीघ्रं न क्लेशयथा ।
मार्गानां यद्वनीयतापि तु यद्वदं न मेराप्रलि,
मार्गैरवैष नरेन्द्र्यांतिरुपये पूर्वं कृता द्रीणिना ॥ ३ ॥

(विधिः)

लुब्धोऽर्थवान् साधुजनावमानी, यन्निष्कं प्रवृत्तावतिक्कृत्य
यस्तस्य गेहं यदि नाम लप्स्ये, मयामि दुःखापहतां न विवे
यद्य तदा भवतु । यावदाग्ने कर्म ।

देशः कोनुजलावमेकशिषिलच्छेदादशब्दां मवेत्,
मिचीनां कनुदर्शितान्तरमुखः संधिः करालो मवेत् ।
धारणीयतया चलेष्टककुशं हर्म्यं क जीर्णं मवेत्,
कुत्र सीजनदोर्शनं च न मवेत् स्वन्तश्च यतो मवेत् ॥ ४ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च)

इयं वास्तुविभागक्रिया । नापन्नेह तया गृहोर्वादिष्ट इयं
भवतविन्यासः । इह तावत् प्रवेशावकाशं करिष्ये । श्रीः कीदृ
इदानीं सन्धिविच्छेदः स्यात् ?

निहायान्तं पूर्णचन्द्रं मन्त्राय,
 चन्द्रार्धं वा व्याप्य चर्चं त्रिषोऽपि ।
 सन्धिच्छेदः पीठिका वा मन्त्राय,
 मन्मनुष्यया विमिश्रितं कर्त्तुं श्युः ॥ ६ ॥

भवत्यु । निहायान्तमेव हेतुवियं ।

विदुषः—ओ ! आर्त्तानि शत्रु भवान् ? न हि ।

आरुतः—किमर्थम् ?

विदुषः—अहं शत्रु नास्मि कृतकमेतत् इह शत्रुताभवात्तु
 निद्रा न लभे । आर्यं शत्रु मर्त्यं कथ्यते । आर्यं शत्रुं । अर्थात्
 पर्याप्तम् । शरीरणी अस्वभावात्तु आर्या दिति एव अर्थः ।

आरुतः—शत्रुः ? भिन्नः स्त्री । शत्रुद्वयमस्ति । अर्थः ।

आरुतः—अथ ये शत्रुता शत्रुद्वयमस्ति शत्रुद्वयम्
 श्याम् ? (अर्थात्तु शत्रुता) अर्थात् शत्रुता शत्रुता शत्रुता
 भविष्यति ।

अथार्य निमित्तम् अथा निमित्तं शान्तिताम्,
 दंष्ट्रां मन्त्राय मन्त्रद्वयमस्ति ।
 अथार्य निमित्तम् अथार्य निमित्तम्,
 दंष्ट्रां मे अथार्य अथार्य शत्रुता ॥ ७ ॥

अथार्य शत्रुता । अथार्य शत्रुता शत्रुता (अर्थः)
 अथार्य शत्रुता शत्रुता । अथार्य शत्रुता ।

(अर्थः)

अथार्य शत्रुता शत्रुता शत्रुता शत्रुता शत्रुता शत्रुता ।

माज्जरः स्रवने शृकोऽपसरणे श्येनो गृहालोकने,
निद्रा मुसमनुष्यवीर्यतुलने संसर्पणे पद्मगः ।
भाषा घर्षशरीरमेदकरणे वाग् देशभाषान्तरे,
दीपो रात्रिषु संकटे च तिमिरं वायुःस्थले नीर्वले ॥ ८ ॥

आगन्तुकत्वाद् अविदितममृद्धिचित्तरा केवलं भवनप्रत्यक्षं
दिदं प्रविष्टोऽमि । न चेदानीं कंचनपरिच्छदमिशेषं पर्यामि
किं नु क्वानु द्रविद्र एवायम् ? उताहो धनं संयमननिरर्थकं दृष्टं
धारयति । अथवा अभिज्ञानोऽयं भवनविन्यासः । उपमुक्तप्रण
विमयेन तारदनेन भवितव्यम् ।

तथा विमयमन्दोऽपि, जन्मभूमिच्यपेक्षया ।

गृहविक्रयकालेऽपि, नीलस्नेहेन रक्षति ॥ ९ ॥

भवन्तु । पर्यामि तावम् । अथवा न ननु मया गुल्यावम
कृतानुत्र पीडयितव्य । गच्छामि ।

विदूषकः—भाः ! गृहाण्येतन् मुखगंभाण्डम् ।

रात्रनरकः—कथं मुखगंभाण्डमिच्छाद् ? किं मां दृष्ट्वा भाषते
आहोऽस्मिन् गच्छलापवान् श्रवणं ? भवन्तु, विभावयामि (दृष्ट्वा)
मूढार्थं मुत्र एवायम् ।

रिषामोऽयं न शङ्कितो न विषमस्तुन्यान्तरं जायते,

मात्रं सन्निधौ दीर्घतामुपगम्य शय्या प्रयाणाधिकम् ।

दृष्टिर्गादनिमीलिता न चयनं पदमान्तरं जायते,

दीर्घं चैव न मर्त्येदमिमुणः व्याघ्रपगुप्तो यदि ॥ १० ॥

ए नु क्वानु ननु । अये तत्रैव शय्यावर्णद्वारा दीपत्रया व्याघ्री
शयने । मुखाः गृहीतमनेन मुखगंभाण्डं । अथवा त्र प्रातःशयन

चेटी—(हस्तेन दर्शयन्ती) एतन् मनु ।

विदूषकः—अविद्या । दास्याः पुत्रेण कुक्षरेण प्रवेशः कः
भवति ! आगच्छ । चारुदत्तस्य प्रियं निवेदयामि । (उवाच)
सूत्य) भोः चारुदत्त ! प्रियं ते निवेदयामि ।

चारुदत्तः—(बुद्ध्या) किं मे प्रियम् ? ननु वसन्तं
प्राप्ता ?

विदूषकः—न गतु वसन्तसेना । वसन्तमनः प्रापः ।

चारुदत्त—रदनिकं ! किमेतत् ?

चेटी—भर्तृदारक ! अस्माकं वृक्षयाटिकापत्तद्वारे मंथि वि
धोरः प्रविष्टः ।

चारुदत्तः—किं धोरः प्रविष्टः ?

विदूषकः—भोः वयस्य ! सर्वथा त्वं मणसि । मूर्खो मैत्रेय
अपरिहृतो मैत्रेय इति । ननु मया रोमनं कृतं तत् सुवर्णम्
तव हस्ते समर्पयता ।

चारुदत्तः—किं भवता दत्तम् ?

विदूषकः—अथ किम् ?

चारुदत्तः—कस्यां बेलाचाम् ?

विदूषकः—अर्धरात्रे ।

चारुदत्तः—किमर्धरात्रे ? यादं दत्तम् ।

विदूषकः—भोः चारुदत्त ! यस्यां बेलायां प्रतिबुद्ध आस
तस्यां रत्न बेलायां दत्तम् ।

चारुदत्तः—इत्त इत्तं सुवर्णमाण्डकम् ।

कः अद्वास्याति भूतार्थं, सर्वो मां तुल्यिष्यति ।

शङ्कनीया हि दोषेषु, निष्प्रभाया दरिद्रता ॥१॥

—भास

१४—उमाहृद्गननम्

अयाजिनासाधमः प्रत्यन्तवान् ,
 न्यस्तमिदं ब्रह्ममयेन मेतमा ।
 विवेकावरिचज्जटिलमगोचरं,
 शरीरद्वयः प्रत्यनाधमो यथा ॥ १ ॥
 विविद्वत्पुत्रां प्रतिपद्य मन्त्रिणां,
 एतद्धमं नाम विनीतं च हनं ।
 उमां च परपन्तुर्गुणं यद्युता,
 प्रत्यहमेव हनन्मन्त्रिणादयः ॥ २ ॥
 अवि विपार्यं सुलभं कस्मिन्पुत्रं,
 ज्ञातान्ववि ब्रह्मनिर्विधसमाधि ते ।
 अवि ब्रह्मकथा कथायै प्रत्यये,
 शरीरनाथं हनु प्रत्यगाधनम् ॥ ३ ॥
 अनेन धर्मः सादेरेवमप्येव ।
 विद्वत्पुत्राः अतिभावि भविष्यन्ति ।
 त्वया अनेन विद्वत्पुत्रादिवमप्येव,
 यदेव एव अतिपुण्यं मेतमेव ॥ ४ ॥
 प्रपुत्रमकाशविदेवमप्येव,
 न मां हनं हन्तिपुत्रपुत्रेण ।
 यथा हनं ब्रह्मन्तमेव मेतमेव,
 अन्तर्हितः अन्तर्हितः ॥ ५ ॥

अतोऽत्र किञ्चिद्भवती बहुवर्मा,
द्विजातिमावादुपपन्नचापलः ।

अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने,
न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥

किमित्यपास्यामरणानि यावन्ने,
धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलं ।
वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका,
विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥ ७ ॥

कुले प्रवृत्तिः प्रथमस्य वंघसः-
स्त्रिलोकसौन्दर्यमिवोदितं वपुः ।
अमृग्यमैश्वर्यमुखं नवं वयः-
स्तपः फलं स्यात्किमतः परं वद ॥ ८ ॥

दिवं यदि प्रार्थयसे इथा श्रमः,
पितुः प्रदेशास्तव देवभूमयः ।
अथोपयन्तारमलं समाधिना,
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥ ९ ॥

सखी तदीया तमुवाच वणिनं,
निबोध साधो ! तव चेत्कुतूहलं ।
यदर्यमम्भोजमिवोष्णवारणं,
कृतं तपस्साधनमेतया वपुः ॥ १० ॥

इयं महेन्द्रप्रभृतीनाधिधिय,-
 श्रुतिर्दिगीशानवमत्य मानिनी ।
 अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहा,-
 त्पिनाकपाणिं पतिमाप्नुमिच्छति ॥११॥

यदा च सस्याधिगमे जगत्पते,-
 रपर्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
 तदा सदास्माभिरनुज्ञया गुरो,-
 रियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥१२॥

द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं,
 फलं तपस्तापिषु दृष्टमेष्वपि ।
 न च प्ररोहाभिमुखोऽपि दृश्यते,
 मनोरथोऽस्याः शशिर्मातिसंभयः ॥१३॥

अथाह वरुणी विदितो महेश्वर,-
 स्तदधिनी त्वं पुनरेव वर्तते ।
 अभंगलाभ्यासरतं विचिन्त्य तं,
 तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ॥१४॥

अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते,
 कराऽप्यमाप्नुक्तविवाहकौतुकः ।
 करेण शंभोर्वलपीकृताहिना,
 सद्भिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥१५॥

स्वमेव गान्धर्विनिर्गन्धं न,
कदाचित्तेषां पतिः सामदरेनः ।
पशून् हनन् हनन् गन्धर्वः,
गन्धर्वः गान्धर्विनिर्गन्धं न ॥१६॥

इयं च मेऽस्या कृता विदम्बना
यदस्या वाग्म्यगजद्वया ।
त्रिलोक्यं रुद्राश्चमोक्षिणं नृणां,
महावनः श्रेष्ठगुणा सर्वश्रुति ॥१७॥

यष्टिरुपाश्रमनस्यवन्मता,
दिगम्बरन्वेन निवेदितं यम् ।
वरेषु यद्भालम्भाच्च मृग्यते,
तदस्ति किं व्यम्बमपि त्रिलोक्यं ॥१८॥

निवर्तयास्मादसदीप्सितान्मनः,
क तद्विषस्त्वं क च पुण्यलक्षणा ।
अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी,
रमशानशूलस्य न युपसत्क्रिया ॥१९॥

उवाच मेनं परमार्थतो हरं,
न वेत्सि नूनं यत एव मात्थ माम् ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं,
द्विपन्ति मन्दारचरितं महात्मनाम् ॥२०॥

विपन्प्रतीकारपरेण मंगलं,
 निपेक्ष्यते भूतिशुद्धिर्गुणेन वा ।
 जगत्प्रदरस्यस्य निगदिषः सतः,
 किमेभिरासां पदतात्मशक्तिभिः ॥२१॥
 अकिंचनः मन्त्रमयः स संपदा,
 त्रिलोकनाथः पितृसखगोचरः ।
 स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते,
 न सन्ति पाषाभ्यविदः पिनाकिनः ॥२२॥
 विभूषणोद्भासि पिनदभांगि वा,
 गञ्जाजिनालम्बि दुर्लभारि वा ।
 कलापि वा स्यादथवेन्दुशेखरं,
 न विरजमूर्तेरवधार्यते वपुः ॥२३॥
 विवक्षता दामपमपि प्युतात्मना,
 स्वयंकर्माशं प्रति माधु भाषितम् ।
 यमामनन्त्यात्मसुखोऽपि कारणं,
 कथं ॥ लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ॥२४॥
 भलं विवादेन यथाश्रुतस्त्वया,
 तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः ।
 ममात्र भार्गवरसं मनः स्थितं,
 न कामशुचिर्बचनीयमीक्षते ॥२५॥

१५—अनुरागिकाया

कृत्वा दृष्टानि रुपाणि, निन्दिता परमेष्ठम् ।

यः पद्मावप्यने नोदुःख-नुगुणो म भिगपते ॥ १ ॥

अभिगम्यमानः पतिः भविता न.म. नमः । तत्र इन्द्रादौ
नाम राजा वन्धुः । तस्मिन्नुपगतं मोक्षफलस्य पुत्रं रुद्रनाम्नं नमः
कुमारं राजानं चिह्नितं । यः यः पुत्रा मायं प्राप्य तदनुविभेन दक्षिणे
वीर्यमदायान्वायदगुणा अभूय । तथा ॥—

धनुरूपेण श्रेण, कृत्स्नं तिष्ठति मीमनि ।

पूजितं पूजितेन म्यादु, विरूपेण विनश्यति ॥ २ ॥

अपि च—

परिश्रामेषु विचेष्टु, प्रादुर्भूते च यौवने ।

परीक्षितासु विद्यासु, मदः कल्प न जायते ॥ ३ ॥

स एव पुरुषः श्रेष्ठः, पूज्या भवति धीमताम् ।

धनर्यायनविद्याभिर्गर्वं नाङ्गीकरोति यः ॥ ४ ॥

धने धनं जितो गर्वो, यौवने मन्मथो जितः ।

तेन मानुषमिहैन, जितं किं न मर्हावले ॥ ५ ॥

ततः स राजा धनिना धनं हरेस्तज्जोभेन निरागसामपि प्राप-
हारकः प्रजानां पीडाकरो बन्धुः । ततः नर्वैगलोचितं यदयं राजा
न भवति किन्तु दस्युः ।

उक्तं च—

लब्धमानः स्थितिं दपा-न्मदान्ध इव कुञ्जरः ।

राजधर्मज्युतो राजा, दस्युरेव न संशयः ॥ ६ ॥

यद्यप्यमनेनापराधेनाभिद्रुह्यते तदा स्वामिद्रोहरूपं पापम् ।
यदि च मर्यते तदा विनाशः । तदस्मै मुनिद्वारा धर्मोपदेष्टाः
धारयितव्यः । इति निश्चित्य तैस्मन्निबन्धैः समाहूता मुनयः । मुन-
यश्च राजानमुपेत्य समुपादिरान् ।

धर्ममर्जय राजेन्द्र !, धर्मो राज्यस्य कारणम् ।

कथमन्ये नराः सर्वे, नरदेवः कथं भवान् ॥ ७ ॥

पूर्वजन्मनि भवता पुण्य कृतम् । तस्य फलरूपमिदं निष्कण्टक-
राम्यं लब्धवान् । तदस्मिन्नपि जन्मनि पापानिष्ठुतः पुण्यं साधनु ।
राजा प्रोवाच—किं नाम पुण्यम् ? मुनयः प्रत्युचुः—देव ! परद्रव्या-
पहरण-परदारोपगमन-परहिंसानिवारणमिति निवृत्तिरूपम् ।
इया दान प्रज्जापारपालन यज्ञप्रतापचरणमिति प्रवृत्तिरूपम् । यत्कर्म
च शास्त्राधिष्ठितं तत्फलं पुण्यम् । राजावाच—तेन किं क्रियत ?
किमत्र प्रमाणम् ? मुनयः क्रुचुः—त्रिषगः साध्यते । शास्त्राणि
प्रमाणम् । परमेश्वरः प्रणताः । राजाऽवदत्—परमेश्वर एव नास्ति ।
कुवन्तान् प्रणतान् शास्त्राणि । यदि भवते तदापस्तभ्येत मयाऽपि
हर्येत । नापस्तभ्येत च तदा नास्त्येव परमेश्वरः । यथं मुनयो मान्याः ।
कथं मामतर्प्यैश्च बाभः प्रतापयथ ?

ततस्तेर्मानेभ्यश्चिदागत्य परस्परमुत्थम् । वदथ राजा नास्ति कः
सत्तु । सतां चापदेशा न भवति । कुत्र वा कापथप्रवृत्ताना-
मुपदेष्टाभ्य दितं सम्भवन् । ततस्ते मुनयः स्वं स्वं स्थानं जग्मुः ।
तदा मात्रभिः परासृष्टम् । मुमटेऽथ पट्योऽलोचितम् । अथ हि
कुप्रभुः । कनाचदुपायेन राभ्याद्गृहिः कर्तव्यः । कनीयानस्य भ्राता
सदृश । स पक्षाग्राहं राजा भवतु । सर्वेस्तथा समाचरिते
तस्यानुज्ञा राजा बभूव ।

तदा भ्रातरि लब्धराभ्ये सति भ्रात्रेवाहं हस्तभ्योऽस्मीति भवेन
प्रपञ्चाप्य तपावनं जगाम । सर्वैरमारवादिभ्यः परितुष्टोऽपि

निष्परिजनोऽपि दासीं न तत्याज । दास्या सद् तपोवनेऽवम
तपस्विनां वनावनीतानि कन्दमूलफलानि वलादाच्छिद्यं स्म
ति स्म । ततस्तथ भ्राता त्वां व्यापादयितुमायातीति श्रावयि
त्रासितस्तपस्विभिः स्वेदितश्च भृशं तस्माद्वनादेकवेरयासह
निर्द्धनो निष्परिजनश्च प्राणमयेन गिरिगङ्गरं विवेश । उत्र
भक्षणापयोगि यस्मिन्नाममावात् प्रत्यहं चर्वा शरप्रहारेण मृग
व्यापादयन् व्याघ्र इव मृगमांसेन जीवति स्म । एवं परमकष्टे
ताभ्यां कियत्पि समये नायमाने तयोर्व्यस्त्राणि जीर्णानि । शी
कालश्च प्रत्यासन्नो यम्ब । द्वयोरप्येक एव कम्बलः शीतत्राणव
प्ससीत्, यदा तु पुरुषो मृगवधार्थं स्थानान्तरं गच्छति तदा द्वे
रेकः शिशिरेण पीड्यते । एकदा तु दास्या परमदुःखितयाऽभिहित
धिक् त्वां पुरुषाग्रम ! राजकुलजातोऽपि स्वशपेण राम्यात् प
भट्टः सीदमि । मां चारयमानोय किमित्यवसादयसि । तवो
मारय वा त्यज वा । नाहमीदृशं दुःखं सोढुं क्षमा । त्वं च शूरोऽ
कथमीदृशीं दशामनुभवसि ?

उक्तं च—

पर्यङ्गेण विना न यस्य शयनं यात्रा न दार्ढर्षिना,
कपूरेण विना न जातु समभृतांप्लवर्णं मुखम् ।
मायूरव्यजनैर्विना न पवनः प्रायोऽभवत्प्रीतये,
स त्वं सीदसि लुब्धकप्रतिनिधीभूतः कथं मूर्खवत् ॥८॥

रत्नाङ्गः उवाच—भद्रे ! मर्षय । सुसमयमापेक्षः पुरुषस्य
विषयप्रतीकारः । तस्मादुद्वेगो न कर्तव्यः । अन्यो तु गच्छी त्व
मांसेन व्यादिमपरामर्शं परिहर । अहं तु कम्बलमादाय द्वितीय
कम्बलार्थं कापि गच्छामि । तुभ्यमचिरादेव कम्बलमानीय
दास्यामि । एवं प्रतिज्ञाय कम्बलमादाय नगरं प्राविष्टम् । नगरं

प्रविरय कस्यचिद् ब्राह्मणस्य गृहे सन्धिं विप्त्वा सन्धिमुखात्
 प्रकारानिवारणार्थं बन्धनं सन्धिमुखे धृत्वा अपरबन्धलार्थी
 गृहान्तः प्रविष्टः । यावदमौ मुप्रस्य ब्राह्मणस्य कम्बलमाकर्षति
 तावत्तस्य निद्रामग्नौ जातः । भग्ननिद्रं ब्राह्मणं ज्ञात्वा पौरो
 बर्हिर्निष्प्रकामः । ब्राह्मणोऽपि 'ये ये पौराग्र्यैरं मायतेति' मुहुरवैव-
 दन् निर्जगाम । तेन ग्रामेन स्तेनः स्वकीयं बन्धनं तत्रैव परित्यज्य
 द्रुतं पलायितः । पलायमानञ्च परिभ्रान्तः कियन्त्यपि दूरे स्थितः ।
 शीघ्रतश्च पित्तयामास । अहो मयाऽपरकम्बलार्थमागतेन स्वकीय
 कम्बलोऽपि हारितः । तत्केन कृतमिदम् ? कर्तुं रिश्याप्रयात्राभ्या
 विना क्रिया न संभवति । तत्त्वस्येन्द्रिया प्रयत्नेन च मम कम्बला
 गतः ? यदि ममेन्द्रिया भवन्ति नदा ममैवाधीनमित्तकम्बलस्य
 लाभः संपद्येत । तद् विपरीतं केन कृतम् म तावदास्त कश्चित्कस्य
 स्वभावाः संसारे । मन्ये स एव परमेश्वरः । तमेवाराध्यत्वं न
 निरिहन्ति मुनय इति परिचितः पदार्थः । अहो बन्धं माहेन
 मयाऽप्यर्पयन्तं संसारकर्ताऽपि न परिचितः । तथा हि—

अयोधेनातवाक्यानां, यदो दोषैर्मदादिभिः ।

अपि त्रैलोक्यनिर्माता, न ज्ञातः परमेश्वरः ॥ ६ ॥

नदिनार्ता हि कस्यापि ? अथवा मुच्छन्मेतत् ।

प्रतिब्रह्म मनुष्याणां, कामात्पापानि कुर्वताम् ।

यदा धर्मे भवेद् बुद्धिस्तदेव दिवसं शुभम् ॥ १० ॥

यदपारम्यते धर्मः, त्यक्तदोषेण ब्रह्मनुना ।

तदादिरेव बालोऽस्ति, स्वर्गाय च शुभाय च ॥ ११ ॥

भेषजेन यथा व्याधि-रपगच्छति गोगिरिः ।

पुण्येनापि तथा मन्ये, पार्थ नरपति सापिनः ॥ १२ ॥

न चीरो न तपस्वी वा, जातमात्रस्तु मानवः ।

स्वस्वकर्मपरीणामाद्, यतिः स्तेनश्च कथ्यते ॥१३॥

एवं परागृह्य तपश्चरणपरायणो भवामीति कृतनिश्चयः ।
गजा वनान् तां दार्मीं करुणया पुरमानीय तत्याज । स्वयं च
चिन्तयामास ।

ये याता दिवसा गता हि खलु ते नायान्ति यन्तात्पुनः,
यास्पन्तोऽपि हि सन्ति हन्त बहवः कालः कुतः सावधिः ।

अद्यारभ्य ततश्चराचरगुरोः शम्भोः पदाम्भोरुहै-
चेतः पदपदयै स्तमोविदलयम् नेष्यामि शेषं वयः

तस्माद्विषमादारभ्य न महानुभावः परमतपस्वी बभूव ।

—पुरुषपरीक्षाः

१६—विदुरनीतिः

भारोग्यमानृण्यमविप्रवासः, सद्भिर्मनुष्यैः सह संप्रयोगः ।

स्वप्रत्ययावृत्तिरभीतवासः, पद् जीवलोकस्य मुखानि राजन् ।

अष्टौ गुणा पुरुषं दीपयन्ति, प्रज्ञोऽभिजात्यं च दमः श्रुतं च ।

पराक्रमश्चाऽपद्रुमापिता च, दानं यथाशक्ति कृतज्ञता च ॥१॥

यः काममन्यं प्रजहानि राजा, पात्रे प्रतिष्ठापयते धनं च ।

विशेषविच्छ्र, तवान् चिप्रकारी, तं सर्वलोकः कुरुते प्रमाणम् ।

दानानि विद्यासपितुं मनुष्यान्, विघ्नातदोषेषु दधाति दण्डम् ।

दानानि मात्रां च तथा चमां च, तं तादृशं श्रीर्जुयते समग्रा ॥२॥

अप्यापदं न व्यथते कदाचिद्, उद्योगमन्विच्छति च्चाग्रमत्तः ।
 खं च काले सद्गते महात्मा, धुस्नरस्तस्य जिताः सपत्नाः ॥५॥
 । नोद्धतं कुरुते जातु वेपं, न पौरुषेणापि विकल्पतेऽन्यान् ।
 मूर्धितः कदुकान्याह किञ्चित्, प्रियं सदा तं कुरुते जनांघः ॥६॥
 परमुदीपयति प्रशान्तं, न दर्पमागोर्हति नास्तमेति ।
 दुर्गतोऽस्मीति करोत्यकार्यं, तमार्यशीलं परमाह्वरार्याः ॥७॥
 प्यं सुखे वै कुरुते प्रःपै, नान्यस्य दुःखे गयति प्रहृष्टः ।
 या य पश्चात् कुरुते न तापं, स कथ्यते सत्पुरुषार्यशीलः ॥८॥
 न्मं मोहं मत्सरं पापकृत्यं, राजद्विष्टं पशुनं मंघर्षम् ।
 वोन्मसैर्दुर्जनेभ्योऽपि पादं, यः प्रज्ञायान् वर्जयेत् स प्रधानः ॥९॥
 विवाहं कुरुते न हीनैः, समैः मरुत्यं व्यपहारं वषां च ।
 निशिष्टान् पुरतो दधाति, विपथितस्तस्य नयाः सुनीताः १०
 तं भुङ्क्ते संविमज्ज्याधिनेभ्यो, मितं रथपितृमितं कर्म कृत्वा ।
 तत्पमिप्रेष्यपि धावितस्मन्, तमात्मजन्तं प्रजहत्यनर्थाः ॥११॥
 कीपितं विप्रकृतं च यस्य, नान्ये जनाः वर्धं जानन्ति सिधिव् ।
 त्रे शुभे गन्धगनुष्टिते च, नान्योऽप्यस्य व्यपते बधिर्द्वयः ॥१२॥
 सर्वभूतप्रशमे निविष्टः, सत्पुत्रो गृह्णन्निहन्तिद्वेषः ।
 शीय ॥ प्रापते क्षातिमप्ये, महामणिर्जग्य इव प्रमद्यः ॥१३॥
 आत्मनाऽप्यवस्ते भूयं नराः, स सर्वलोपस्य गुरुर्भस्त्वुत ।
 नन्तोऽप्राः शुभनाः समाहितः, स तेऽप्यमा ह्ये इदावभासते ॥१४॥

दुष्पौरुषा उवाच नारदः, दुष्टेन यमो ज्ञातारो नृपः ।
 ममे मनेत्येकैव नृपः, कृते पापम् मरुतपापम् ॥१॥
 सुप्तं च दुःसं च मरुतपः च, ज्ञातारो यमो जीतिर्वचः ।
 यमो यमः मनेत्येकैव नृपः, कृते पापम् मरुतपापम् ॥२॥
 नृपिन् नृपः कर्तुं नृपः मरुतपापम् ज्ञातारो यमो जीतिर्वचः ।
 मरुतपापम् मरुतपापम् कर्तुं नृपः, मरुतपापम् मरुतपापम् ॥३॥
 यमः शरीरं नृपः मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम् ॥४॥
 मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम् ॥५॥

—मरुतपापम्

२७—नाश्याचार्ययोः संघर्षः

(नेवर्ष्ये) अथ नृप विदुष्यः । मरुतः मरुतपापम् मरुतपापम्
 मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम् ।

मरुतः—(मरुतपापम्) मरुतः । मरुतः मरुतपापम् मरुतपापम् मरुतपापम्
 मरुतपापम् ।

विदुषकः—मरुतपापम् मरुतपापम् ।

(मरुतः मरुतपापम् मरुतपापम्)

मरुतपापम्—मरुतः । मरुतः मरुतपापम् मरुतपापम्—

उमावमिनयाचार्यौ, परस्परजयैषिणौ ।

त्वां हृष्टमुद्यता साचाडु, मावाविव शरीरिणी ॥ १ ॥

मरुतः—मरुतपापम् मरुतपापम् ।

दण्डोन्मत्तया प्रायते जातरूपं, वृत्तेन धर्मो व्यवहारं सारं
 शरी मयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः, कृच्छ्रेष्वापन्मु मुहद्वारयत्र
 सुखं च दुःखं च भवामर्षा च, लाभालाभौ मरणं जंनिं
 पर्यायशः सर्वमेतं स्पृशन्ति, तस्माद्दीरो न प्रहृष्येन्न शोचि
 यस्मिन् यथा वर्तते यो मनुष्य-स्तस्मिन्त्यथा वर्तितव्यं स य
 मायाचारो मायया वर्तितव्यः, साध्याचारः साधुना प्रत्युपेय
 रयः शरीरं पुरुषस्य राज्ञ-आत्मा नियन्तेन्द्रियवर्गमन्धाः
 वैरप्रमत्तः कुशली सदर्थ-दर्शितः सुखं याति रयीव धीरः

—महाभारत

१७—नाट्याचार्ययोः संघर्षः

(नेपथ्ये) अलं बहु विकल्प्य । राज्ञः समक्षमेवा
 रथरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति ।

राजा—(आकर्ण्य) मत्से ! त्वत् सुनीतिपादपस्य
 मुद्दिग्गम् ।

विदूषकः—फलमपि दृश्यसि ।

(ततः प्रविशति कञ्चुकी)

कञ्चुकी—देव ! एतौ हरदत्तगणशायौ—

उभावभिनयाचार्यौ, परस्परजयैपिणौ ।

त्वां दृष्टुमुद्यता साधुदुः साधाविव शरीरिणौ ॥

राजा—प्रवेशय सौ ।

महासारप्रसवयोः, सदृशसमयोर्द्रयोः ।
धारिणी-भूतधारिण्यो, भव भर्ता शरच्छतम् ॥ ४ ॥

धारिणी—जयन्तु जयन्तु धार्यपुत्र ।
राजा—स्वागतं देव्यै ।

(परिष्ठात्रिका विलोक्य ।

राजा—भगवति ! क्रियगामामनपरिग्रहः ।
(तथै उपविशन्ति)

राजा—भगवति ! अत्र भयतां ररदत्तगणराजयोः परस्परं
ज्ञानमपि लोभं गवस्या प्राश्निकपदमध्यामितव्यम् ।

परिष्ठा०—अतमुपालम्भेन । एतन् विद्यमाने ग्रामे रजपरीक्षा ।
राजा—नैनदेवम् । परिहृतकौशिकी गलु भगवती । पक्ष-
गतिनावनयोरुष्टं देवी च ।

आचार्य्यो—मन्यगाह देवः । मध्यस्था भगवती नौ गुण-
तेजः परिष्पेत्तुमर्हति ।

राजा—तेन हि प्रस्तुततां विवादः ।

परिष्ठा०—देव ! प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रम् । किमत्र
व्यवहारेण ? कथं वा देवी मन्यते ?

धारिणी—यदि मां वृष्टसि । तदेतयोर्विवाद एव न मे रोषते ।
गणराजः—देवि ! न मां ममानधिष्ठतया परिमथनीयमवगन्तु-
मर्हति ।

विदुः—भाः प्रेरानन्दे उदरभरि शम्बादम् । किं मुया चेवन-
येन एतयोः ?

धारिणी—ननु कलहप्रियोऽसि ?

विदूषकः—मुञ्चु भवान्भणति ।

राजा—मौद्गल्य ! यमुं प्रप्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्य
मार्पमाद्रूयतां देवो ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देव ।

(निष्क्रम्य परित्राजिकया देव्या च सह प्रविरय)

कण्ठुकी—इत इनो मरत्या ।

धारिणी—(परित्राजिकां विस्माक्य) भगवति ! इरदत्तस्य
गणदासस्य च संरम्भं कथं प्रेक्षये ?

परित्राजिका—अल स्वपत्न्यमादशंकया । न परिहीयते
प्रतिष्ठादिनो गणदासः ।

धारिणी—यद्यपि एवं तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रमुञ्चमुपहरति ।

परित्रा०—अवि ! गङ्गीशब्द-भाजनमात्मानमपि चिन्तयतु
भवती । पश्य—

अतिमात्रमासुरत्वं, पुष्पति भानोः परिग्रहादनलः ।

अधिगच्छति महिमानं, चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥२॥

विदू०—अविद्या । अविद्या । उपम्विता देवी पीठमर्द्धिका
परिद्वतकौशिकी पुरस्कृत्य तत्रभवती धारिणी ।

राजा—पराम्भेनां येषां—

मंगलालंकृता भाति, कौशिक्या यतिवेषया ।

त्रयो विग्रहवत्येव, सममध्यात्मविद्यया ॥ ३ ॥

परित्रा०—(उपेत्य) विजयतां देवः ।

राजा—भगवति ! अभिवाद्ये ।

परित्रा०—

विदू०—मा एवं परिहृ ! अन्योन्यकृतद्विप्रिययोर्महादि
रेकतरमिमप्रतिजिते कुत्र उपगमः ?

राजा—ननु म्वाङ्गमौष्टवानिगयन्मयांष्टं श्रुवती भगवती ।

परित्रा०—अथ हिम् ?

राजा—तदिदानीमतः परं किमाभ्यां प्रत्यापिनव्यम् ?

परित्रा०—तदेव वक्तुकामाऽस्मि ।

शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था,
संक्रान्तिरन्यस्य विशेपयुक्ता ।
यस्योमयं साधु स शिषकाद्यां,
धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ ५ ॥

विदू०—एष पिल्लितार्थः । उपदेशदर्शनाभिर्खंय इति ।

हरदत्तः—परममिमतं नः ।

गणदासः—देवि ! एवं स्थितम् ।

धारिणी—यदा पुनर्मन्दमेषसः शिष्या उपदेशं मलिनयन्ति,
तदा आचार्यस्य दोषो नु ?

राजा—देवि ! एवमापठ्यते । विनेतुरद्रव्यपरिग्रहोऽपि
बुद्धिलाभवं प्रकाशयति ।

धारिणी—(गणदामं विलोक्य) अलमार्थपुत्रस्योत्साहकारं
मनोरथं परिपूर्य्य । विरम निरर्थकादरम्भान् ।

विदू०—मुष्टु मणति देवी । भोः गणदास ! संगीतक-
पदोपलम्भान् सरस्वत्या उपायनमोदकान् स्वादतः किं वै मुस्तनि-
प्रदेशं विवादेन ।

विदू०—मा एवं परिह ! अन्त्योक्तमहमिदं योमं नृनिने
रेकनरमिमप्रनिर्जिते नृन उपगमः ?

राजा—ननु म्याङ्गमौश्रवानिगयममंरंष्ट्रपती म्गदगी !

परित्रा०—अथ किम् ?

राजा—तार्दशनीमनः परं किमाश्या प्रन्यायिनश्यम् ?

परित्रा०—मदेय यक्तुमामाश्रमि ।

शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्ममंस्था,
संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।
यस्योभयं साधु स शिषकाणां,
धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ ५ ॥

विदू०—एष परिहृतायः । उपदेशादशानाभिर्णय इति ।

हरदत्तः—परमभिमतं नः ।

गणदासः—देवि ! एवं स्थितम् ।

धारिणी—यदा पुनर्मन्दमेषसः शिष्या उपदेशं मन्त्रिनयन्ति,
सदा आचार्यस्य दोषो नु ?

राजा—देवि ! एवमापठ्यते । विनेतुरद्रव्यपरिमहोऽपि
बुद्धिलापर्वं प्रकाशयति ।

धारिणी—(गणदासं विलोक्य) अलमयं पुत्रम्योत्साहकार्यं
मतोरयं परिपूर्य्य । विरम निरर्थकादरम्मात् ।

विदू०—सुष्ठु मणति देवी । भोः गणदास ! संगीवः
पदीपलब्धान् सरस्वत्या उपायनमोदकान् स्वादतः किं ते मुखनि
प्रदेण विवादेन ।

१८—मेघोदयः

मेघो जलार्द्रमहिषादग्मृद्गनीलं,
विद्युत्प्रमारचित-पीत-पटोत्तरीयः ।
आभातिसंहत-बलाक-गृहीत-शंखः,
खं केशधोऽपर इवाक्रमितं प्रवृत्तः ॥ १ ॥

एता निषिक्तरजतद्रवसन्निकाशा,
धारा जवेन पतिता जलदोदरेभ्यः ।
विद्युत्प्रदीपशिखया घणनष्टष्टाः,
द्विधा इवाम्बरपटस्य दशाः पतन्ति ॥ २ ॥

संसर्करिव चक्रवाक्रमिथुनैर्हंसः प्रङ्गीनैरिव,
व्याघ्रिद्वैरिव मीनचक्रमकरैर्हर्म्यरिव प्रोच्छ्रितैः ।
तैस्तीराकृतिविस्तरैरनुगर्तमेघैः समभ्युन्नतैः,
पत्रच्छंद्यमिवेह माति गगनं विस्लेपितैर्वायुना ॥ ३ ॥

गर्जन्ति शैलशिखरेषु विलम्बिनिम्बा,
मेघा विपुक्तवनिता हृदयानुकाराः ।
येषां रवेण सहस्रोत्पतिर्तर्मयूरैः,
खं बीज्यते मणिमयैरिव तालवृन्तः ॥ ४ ॥

पवन-चपल-वेगः स्थूलधाराशरीरः,
स्तनित-पटह-नादः स्पष्टविद्युत्पताकः ।

हरति करसमूहं शे शशाङ्कस्य मेघो,
नृप इव पुरमण्ये मन्दशौर्यस्य शशोः ॥ ५ ॥

एते हि विद्युद्गुण-वद्-कषा,
गञ्जा इवान्योन्यमभिद्रवन्तः ।
शकाङ्गया धारिधराः सपारा,
गां रूप्य-वज्ज्येव समुद्धरन्ति ॥ ६ ॥

महावाताध्मातैर्महिषकुलनीलैर्जलधरैः,
चलैर्विद्युत्पचैर्जलधिभिरिवान्तः प्रचलितैः ।
इयं गन्धोद्दामा नवहरितसस्याङ्कुरवती,
धरा धारापातैर्मणिमयशरैर्निधत इव ॥ ७ ॥

एषो हीति शिखण्डिनां पटुतरं केकाभिराक्रन्दितः,
प्रोद्गीयेव प्लारुपा सरमसं सौत्कण्ठमालिङ्गितः ।
हंसैरुज्ज्वलपङ्कजैरतितरां सोद्रेगमुद्गीषितः,
कुर्वन्मञ्जनमेचका इव दिशो मेघः समुचिष्टते ॥ ८ ॥

गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविष जने,
विद्युक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुमः ।
प्रकामान्तस्तप्तं त्रिदशपतिशस्त्रस्य शिखिता,
द्रवीभूतं मन्ये पतति अलरूपेण गगनम् ॥ ९ ॥

उन्नमति नमति धर्षति,
गर्जति मेघः करोति तिभिरौषम् ।

प्रथमश्रीरिव पुण्यः,

करोति रूपाण्यनङ्कानि ॥१०॥

विद्युद्भिर्ज्वलतीव संविहसतीवोर्ध्ववंताकाशवर्त,-

महिन्द्रेण विवन्गतीव धनुषा वाराशसोद्गारिण ।

विस्पष्टाऽग्निनिस्वनन रसतीवाधुर्यतीवानिलै,

नीलैः सान्द्रमिवाहिमिर्जलवर्धूपापतीवाम्बरम् ॥११॥

—मृच्छकटिका ।

१६—कुमारसमुदाचारः

(कुटुम्बमाणाया पञ्चमाश्रय)

रामः—(कुमाभापुत्रिण्य) एष भवतोः मौन्दर्पावतोऽत्र
जनितेन कुटुम्बेन प्रतापमारुः पृच्छामि । क्वतो वर्य आश्रये
वा भवतोर्जन्मदीक्षाभ्यामलङ्घ्यते ।

कृष्णः—(मंत्रया संवत्सराङ्गनि)

सर्वः—द्वितीया वलः प्रथम आश्रय ।

रामः—अथ अत्रिवृत्तांगमदयो मृषां नन्दूमनोः को व
मयमोर्वराम्य कर्ता ?

सर्वः—मगवान् मदधर्माणि ।

रामः—अयम् । अम्भ्यमानानिजनो मङ्गुतो ।

विदूषकः—द्वयोरप्ययमेव प्रतिवचनम् ।

रामः—अत्रिणि वृत्तांगमिदः सम्भवः ?

लवः—भ्रातरावायां सोदर्यौ ।

रामः—संवादी समिवेशः । वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् ?

लवः—आयां यमलौ ।

रामः—संप्रति युज्यते । ननु को भवतोऽर्थायान्, किं च नामधेयम् ?

लवः—(कुरां अञ्जलिना निर्विरय) आर्यस्य पादपूजायां लव स्यात्मानं भावयामि । आर्योऽपि गुरुचरणवन्दनायां (विस्मरणं नाटयति)

कुराः—अहमपि आत्मानं कुरा इति भावयामि ।

रामः—अहो उदात्ता रम्यश्च समुदाधारः ।

विदू०—ज्ञातं नामधेयम् । को व्येष्ट इति न दत्तं प्रतिवचनम् ।

रामः—ननु अञ्जलिनिर्देशाद् अनामग्रहणाच्च दत्तमेव प्रति-
पन्नं 'कुरां व्यापान्' इति ।

विदू०—साधु । ज्ञातं सांप्रतम् ।

रामः—किनामधेयो भवतोर्मुक्तः ?

लवः—ननु भगवान् बाल्मीकिः ।

रामः—केन संबन्धेन ?

लवः—उपनयनोपदेशेन ।

रामः—अहमत्रभवतो शरीरस्य पातारं पितरं वेदितु-
मेच्छामि ।

लवः—न हि जानाव्यस्य नामधेयम् । न कश्चिदस्मिन्स्वपोचने
इत्य नाम व्यबहरति ।

रामः—अहो आहात्यम् ।

कुराः—जानाम्यस्य नामधेयम् ।

रामः—कथ्यताम् ।

कुराः—निरनुक्रोशो नाम ।

रामः—(विदूषकमवलोक्य) अपूर्वं खलु नामधेयम् ।

विदू०—(विचिन्त्य) एवं तावत् पृच्छामि (कुरां प्रति)
निरनुक्रोश इति क एवं भणति ?

कुराः—अम्हा ।

विदू०—किं कुपिता एवं भणति ? उत प्रकृतिरस्या ?

कुराः—यद्याययांरालभावजनितं किञ्चिद्विनयं परपति तदै
मधिकपति—‘निरनुक्रोशस्य पुत्री मा चापलम्’ इति ।

विदू०—एतयोर् यदि पितुर्निरनुक्रोश इति नामधेयम् । एतां
जैननी तेनावमानिता निवांसिता । तस्याप्रभवन्ती एतेन वरं
दारकं निर्भर्त्सयति ।

रामः—सम्यगुपलक्षित कौरिकेन । (निःश्वस्य स्वागतं
पिह मामेवमृतम् । मा तपस्विनी मत्कृतेनापराधेन स्वा-
मेवं मन्युगर्भैरक्षरेर्निभर्त्सयति । (सवाष्पमवलोकयति) क
सन्निहितस्तत्रमयान् निरनुक्रोशो युष्मदाधमे ?

तत्रः—न सन्निहितः ।

रामः—ममम्भ्रमम्) अपि ध्यते ?

तत्रः—(कुरामवलोकयति)

कुराः—न तस्य पादावम्भार्कं नमस्कृतपूर्वो । अम्भायाः ५
रेकवेणीयराया उच्छ्वासितानि च प्रति ।

रामः—किं वा भवन्ती तेनाघातपूर्वो ?

कुराः—तदपि नास्म्येव ।

रामः—अग्निदीपप्रबामोयम् दारुणरूपं यदियता कान्तेन
नाम परस्परलोचनगोचरमपि नावतीर्णा युष्मम् । (विदूषक-
सुरिरप) भग्ये ! कुपुटः नाविष्टो मातरमनयानामता वंदितु-
मिष्ट्यामि । न पुच्छं च मम श्लोममनुयोक्तुम् । विशेषतस्तपोवने ।
तत्कोऽप्राभ्युपायः ?

विदू०—(कथ्ये) अमनिहतवपना मनु प्राङ्मुखजाति । अह
पुनः प्रष्टुं शक्तामि । (प्रचाराम्) भो किञ्चामपेया युवयोर्जननी ?

लवः—तस्य द्वे नामनी ।

विदू०—कथमिष ?

लवः—तपावनवामिनो देवीनिशब्देनाद्वयन्ति भगवान्वा-
ग्नीकिर्बभूविति ।

रामः—कतमं सत्रियकुलं वान्नीकिमुनिमुखविनिर्गतेन बभू-
वाद्देन वर्धते ?

विदू०—विस्तीर्णं सत्रियकुलं न ज्ञायते कतममिति ।

रामः—अपि कुमारयो रमयोरस्माकं च सर्वाकारसंवादी कुटुम्ब-
वृत्तान्तः । एतयोः सीतात्यागस्य च मुख्यः कालातिपातः । एतावपि
सत्रियौ सूर्यान्वयी । वितरि चानयोर्दोरुणवसूचनो निरनुक्रो-
शश्च । मातुरव माहात्म्यविभावनो देवीराष्ट्रः । सर्वधाहमनेन
सादरयबाहुल्येन पर्याकुलाऽस्मि मन्दभाग्यः । (विरुबीभूत्वा)

एतत्कुमारयुगलं धयसाऽन्वयेन,

श्यामोद्यतेन वपुषा विपदाऽनया ॥

तां मैथिलीं तनयसम्प्रविनीमवस्थां,

संस्मृत्य मामतितरां तरलीकरोति ॥१॥

—दिङ्नागाचायेत्य

२०—सुमापितानि

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं,
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणा गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता,
विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥१॥

कैयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं दारा न चन्द्रोज्ज्वला,
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजा ।
वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते,
धीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥२॥

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं,
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु वनोति कीर्तिं,
सरसंगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥३॥

पद्माकरं दिनकरो विकची करोति,
चन्द्रो विकासयति कंसचक्रपालम् ।
नाम्पदितो जलपरोऽपि जलं ददाति,
मन्तः स्वयं परहिते विहिताभियोगाः ॥४॥

पापाभिवारयति योजयते हिताय,
गुप्तं निगूहति उज्ज्वलं जहति
आपद् गतं च न जहति ददाति काले,
शत्रुं शययति शययन्ति

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः-

नैवाभ्युभिर्भूरि विलम्बिनो घनाः ।

अनुदताः सत्पुरुषाः ममृदिभिः,

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥६॥

विपदि धैर्यमघाभ्युदयं चमा,

मदसि पाकपटुता युधि विक्रमः ।

पशसि चाभिरुचिर्घसनं धृतं,

प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥७॥

अपरुषत्यमफारण्यिग्रहः,

परधने परयोषिति च स्पृहा ।

गुञ्जनबन्धुजनेष्वमहिष्णुता,

प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥८॥

करो क्षाप्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणमिता,

हुरो गत्या वागी विजयिभृजयोर्वीर्यमतुलम् ।

हृदि स्वप्नदा हृषिः भुतमधिगतं च भवणयोः-

विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥९॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहगुणगते संभ्रमदिधिः,

प्रियं दुरासा मौनं मदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।

अनुत्प्रेषणे सख्य्यां निरन्निभबसाराः परकथाः,

सतां चेन्नोद्दिष्टं विषयमसिधारतममिदम् ॥१०॥

मनमि वचमि काये गुणगुणीगुणापूर्णा,-

स्त्रिभुवनमुपकारं श्रेणिमिः प्रीणयन्तः ।

परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्यं,

निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ? ॥११॥

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा मृत्युन्तु,

लक्ष्मीः समानिशतु गच्छतु वा ययेष्टम् ।

अर्घ्यं वा मरगमस्तु युगान्तरे वा,

न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥१२॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं मुजनता शौर्यस्य वाक्चरुसंयमो,

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे ज्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता,

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥१३॥

यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरीतो,

यावद्येन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावन्चयो नायुषः ।

आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्,

संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥१४॥

महेश्वरे वा जगतामधीश्वरे,

जनार्दने वा जगदन्तरात्मनि ।

न वस्तुमेद-प्रतिपत्तिरस्ति मे,

तथापि भक्तिस्तरुणेन्दुशेखरे ॥१५॥

—भर्तृ हरे

२१—विवाहसंलापः

(विद्वत्सालभञ्जिकाया द्वितीयाह्वात्)

(सतः प्रविशतरचेष्टया)

पुरङ्गिका—हला तरङ्गिके ! हृदयप्रविष्टराजासुरेव लक्ष्यसे
वदिदानीं सम्मुरागतामपि मामनालाप्य प्रचलितासि ।

तरङ्गिका—सखि पुरङ्गिके ! मा कुप्य । गौरी मे कुप्यतु यदि
मया दृष्टासि अन्यहृदयत्वेन ।

पुरङ्गिका—अपि कीदृशं ते अन्यहृदयत्वम् ?

तरङ्गिका—सादृशं यादृशेन तत्रापि पुरतो मन्त्रयन्त्या उत्कम्पते
हृदयम् ।

पुरङ्गिका—हृदयनिर्विरोधे जनं आरांकेति कौतुहलं मां
प्रच्छयति ।

तरङ्गिका—यद्वा तद्वा भवतु । न प्रच्छादयिष्ये । न हि स्नेहो
पुत्रायुक्तमनुरुध्यते ।

पुर०—अतएव मे आसंघः । कथमिव सदकारणदृष्ट्या फल-
कण्ठी कोकिला कुश्ठितप्रणया ।

तर०—अस्त्येवम् । तथापि एवं भण्यते मन्त्रस्य रक्षणं कार्य-
निर्देष्टव्यमिति ।

पुर०—सैव भण । कथमिव जीवतः कृकलासान् शिरस्तुङ्घं
प्राप्यते ।

तर०—सम्पुण्यां तु प्रियतरुणी । अस्त्यत्र कुन्तलेशरश्मिद्वय-
सेतो राजा । तस्य निजराज्य-परिधत्स्येहागतस्य शुभा कुञ्जलय-
माला नाम । सा नर्मदामञ्जनोत्पीर्णा देवेन दृष्टा हृदयं आस्य
प्रविष्टा । तां च प्रतीष्टवती देवी निजभातुलघनद्वर्गमुत्तस्य

मृगाङ्गमणः कृते । मन्त्रिणिने न निराङ्गमणः ॥ २१ ॥
प्रेषिताऽस्मि । मद्गणमनया मया न नं प्रेषिताऽस्मि ।

कुरं०—अहो देवता चैवमण्यम् । एवं हिम हते नृपः
प्रतिष्ठो भवति । मन्त्रयमैमानुते न म्तेन इति नो भवति ।

नरं०—एवं पुनः कृत्र प्रेषिताऽस्मि ।

कुरं०—अथ देवता भवती मन्त्रिणैः विद्वन्मन्त्रिणुमाद्यः
पारायणः । नम्य विद्यानामधीमुताऽस्मिन्मन्त्रं प्रेषिता । हं
अप्यादी यथाममीदितमिदमे गन्दावः ।

(इति निष्कान्ते)

१ १ १ १ १ १ १

—गङ्गा

१ १ १ १ १ १ १

१ १ १ १ १ १ १

२२—अन्योक्तयः

पुरा सरसि कानसे विक्रयसार सालिस्खलत्,
परागमुरमीकृते पससि यस्य यातं वयः ।

स पन्वलजलेऽधुना मिलदनेकमेकाकुले,
मराल-कुल-नायकः कथय रे कथं वर्तताम् ॥१॥

कमलिनि मलिनी करोषि चेतः,
किमिति वकैस्वहेलितानभिज्ञैः ।

वगति भवन्तु चिरायुषो मिलिन्दाः ॥२॥

मृगाङ्गुवर्मणः कृते । तन्निमित्तं च विवाहोपहराणि न
प्रेषिताऽस्मि । तद्गणनमनमा मया न त्वं प्रेषिताऽमि ।

कुरं०—अहो देव्या वैचक्षण्यम् । एवं कृत्वा कृते मया
प्रतिकृतो भवति । चन्द्रवर्ममानुजे च म्नेहो दर्शिता भवति ।

तरं०—त्वं पुनः कुत्र प्रस्थिताऽमि ?

कुरं०—अद्य देव्या अलीरुविहादेन विद्वन्मयितुमारु
वारायणः । तस्य विवाहमामम्रीनुग्नादयितुमहं प्रेषिता ।
अप्यायां यमाममोहितमिद्वये गच्छावः ।

(इति निष्कान्ते)

—राज्ञः

११८४४८८८८

पुरा

अन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिः-
 रन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम्।
 लोकोचरा च कृतिराकृतिरार्तहृदा,
 विद्यावतां सकलमेव गिरां गरीयः ॥२॥

हालाहलं खलु पिपासति कौतुकेन,
 कालानलं परिचुचुम्बिपति प्रकामम्।
 व्यालाधिपंच यतते परिरञ्जुमद्वा,
 यो दुर्जनं वशयितुं तनुते मनीषाम् ॥३॥

मृद्मीका रसिता सिता समशिता रुक्मीतं निषीतं पयः,
 स्वर्पातेन मुषाऽप्यघापि, फतिधा रम्भाकलं खण्डितम्।
 सत्यं ब्रूहि मदीय जीव ! भवता भूयो भवे आम्यता,
 कृष्णेत्यक्षरयोर्मयं मधुरिमाङ्गारः कनिष्ठक्षितः ॥१०॥

— जगन्नाथपंडितस्य ।

२३—बोधिसत्त्वस्याऽनुकम्पा

भगवान् बोधिसत्त्वः स्वधर्माभिरते प्राज्ञगुरुते जन्मपरिषदं
 यकार । म कुन जानकमादिसंभारो मंधावित्वान् हानकौतुकाय ।
 धिरेणैव काशेने मज्जविशापनिष्ठित. मवांगु कलायु य निष्ठाव
 व्याचार्यरूपीमवाप । म कायंगु वट्टदोषजानं हट्ठा धानप्रज्ञे
 वद्धव । नाय प्रशमेन व्याप्तव्याघादयो निवृत्तपरस्परदोहा तपवि-
 बद्ध विचरेः ।

अतोऽयमश्वः कपिलाऽनुकारिणा,
 पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः ।
 अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः,
 पदं पदव्यां सगरस्य संतते ॥१॥

ततः प्रहस्यापमयः पुगन्दरं,
 पुनर्चभापे तुरगस्य रविता ।
 गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष तं,
 न खल्वनिर्जित्य रघुं कृतीमवान् ॥१॥

स एवमुक्त्वा मघवन्तमुन्मुखः,
 करिष्यमाणः सशरं शरासनम् ।
 अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना,
 वधुःप्रकर्षेण विहस्यितेश्वरः ॥१॥

रघोरपष्टम्भमयेन पत्रिणा,
 हृदि घृतां गोत्रमिदमप्यमर्षणः ।
 नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने,
 धनुष्यमोघं समघत्त सायकम् ॥१॥

दिलीपशूरोः सष्टहद् भुजान्तरं,
 प्रविरय भीमासुरशोषितोचितः ।
 पपावनास्नादितपूर्वमाशुगः,
 कुतूहलेनेव मनुष्यशोषितम् ॥१॥

रौः कुमारोऽपि कुमारविक्रमः,

सुरद्विपास्फालनकर्कशाङ्गुली ।

सुवे शशीपत्रविशेषकाङ्क्षिते,

स्वनामचिह्नं निचखान सायकम् ॥१५॥

बहार चान्येन मयूरपत्रिणा,

शरेण शकस्य महाशनिध्वजम् ।

सुरोप तस्मै स मृगं सुरश्रियः,

प्रसन्न केशज्यपरोपणादिम् ॥१६॥

वयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकं,

गरुडदाशीविषभीमदर्शनैः ।

बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणो,—

रघोर्मुरार्यैरुर्ध्वमुखैश्च पत्रिभिः ॥१७॥

ततः प्रकोष्ठे हरिचन्दनाङ्किते

प्रमथ्यमानार्णवघीरनादिनीम् ।

रघुः शशाङ्कार्पमुद्येन पत्रिणा,

शरामनज्यामलुनाद् बिडौजसः ॥१८॥

त चापमुत्सृज्यविष्टदिमत्सरा,

प्रणारनाथ प्रबलस्य विद्विषः ।

महीध्रपक्षज्यपरोपरोपितं,

स्फुरत्प्रभामण्डलमसमाददे ॥१९॥

भोजे शामनि लोढताम्रामावे दूर्वावाङ्मन्ये न को हेतुः । प्रथम
विप्रः पठति—

अस्य श्रीभोजरास्य, द्वयमेव मुदुर्लभम् ।

शङ्खं गृह्णतैलैर्दं, ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ ५ ॥

सा जाह्नवीतीरवाभिनी विदुषो राजानं 'जीवनं चिर भीमं'
इति श्रुन्ती श्लोकं पपाठ—

भोजप्रतापाग्निरूर्ध्वं एष,

जागति भृशकटक-स्थलीषु ।

यस्मिन् प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां,

द्वीपाः प्ररोदन्ति शृङ्गाङ्गुलेषु ॥ ६ ॥

राजा पण्डितं भुत्वा अनीद मुतोऽपि पुरस्कारार्थं तयोः कोप
विकारिणं प्रेषयामास । पुनश्च तुरङ्गं स्वरयन् प्रामादोद्यानाविभुष
माणमाह । इतीयं तुरङ्गमान् क्रोडापर्यन्तरथं मयमाह्वयं वयं
महर्षयं दृष्ट्वा तदन्तःस्थकलहं वसुधायामास—

अहं कैऽपि शशक्षिरे जलनिधेः पशून् परे मेनिरे,

मारुतं कतिविधं संजगदिरे भूच्छापमेच्छन्वरे ।

इति राजा पृथार्थं त्रिगिण्या कात्रिदागद्वि प्रेषयामास । तत्र
स चाभ्योद्यनसंगमं च उभयार्थं विमिश्रितं मय करिः—

इन्दो यदनिवेन्द्रनीत-शृङ्ग-रयामं दरीररपते,

नृमान्द्रं निगि पीतमन्यतमः क्वचिदस्य मानदमरे ॥ ७ ॥

—श्रीमद्भगवद्गीता

२८—वैशम्पायनः

एव सुतादिषु वैशम्पायनः शुक्रः प्रतीहारा गृहीतपञ्चर-
नवैशम्पायनस्यैवना मितकञ्चुकावच्छन्नवपुषा जराधवलित-
दीप्य कञ्चुकिनाऽनुगम्यमानो राजान्मिकमाजगाम । त्रिति-
वर्तिनश्चरत्तलः कञ्चुको राजानं व्यभाषयत्—देव ! देव्यो
विज्ञापयन्ति—देवादेरादेव वैशम्पायनः स्नातः कृताहारश्च
वैतदमूलं प्रतीहाराऽऽनीतः इत्यभिधाय गतं तस्मिन् राजा
सिन्धुपतनमदृष्ट्वा—कश्चिदभिमतमास्थादित भवताऽभ्यस्तरे किञ्चि-
त्तत्त्वम् ? स प्रत्युवाच—देव ! किं वा नास्त्वाहितम् ?
सिन्धुपतलः कपायमपुरः प्रवारामापीतो जम्बूद्वीपः । राजान्तानि
द्वीपानि दाडिमीवीजानि । दलितानि च द्राक्षाफलस्वादनि प्राचीना-
वृक्षीयस्थानि । किं वा बहुप्रमथितम् ? सर्वमेष देवाभि इव
रक्तलोचनीयमानममृतायनम् । इत्येवं वादिना वचनमार्हाय नरपाति-
रिति । आसीत् तावत्तत्त्वमेवम् । अपनयन् न पुनरुत्तमम् ।

आरेदयन्तु धवनादित प्रभृति वायवर्जेतामना तस्मात्तत्त्वम् ।
सिन्धुपतलो जगति । भवत्ययम् ज्ञानम् । यत्तत्त्वा नाम ज्ञानम् ।
तथा । कस्मै शिता । कथं वेदानामागमम् । कथं शास्त्राणां
विषयः । कुत कला समारम्भादिना । विदुषु जन्मोत्पत्ति-
रयमुत वा वरप्रदानम् । अथवा विदुषु वपुषो वा वरप्रदान-
वर्तते । कः वा पूर्वगुणितम् । विद्यया कथम् । कथं पञ्चतन्त्रम् ।
मर्थं वापहाजस्तगमनम् । इदं वा वरदायकम् । वैशम्पाय-
नु इवमुपजातपुष्टलेन वपुःपुमानवनिपतिता एतमुत्त-
मं व्याख्या भवत्ययम् दक्षिणं चरन् विप्रेषणं भवत्ययम्
तथा पुनरप्यारम्भं राजानमुद्दिश्य आपर्शयित्वा यथा—

एतन्पुनरभ्युज्ज्वातं, तस्मीपतरवर्तिहृदयरोक्ताग्नेः ।
अस्ति किञ्चनार्हा, अस्तिव भवज सिन्धुसीताम् ॥१॥
—वैशम्पायनः ।

२६—चन्द्रोदयवर्णनम्

चन्द्रोऽपि सावित्र्यमिवास्य कुर्वन्, तारामण्यमध्यगतो विराजन्
ज्योत्स्नावितानेन निरत्यलोकान्, उत्तिष्ठनेऽनेकमहस्तरारिः ।
शङ्खप्रमादीरमृगालवर्णं, दुग्म्यमानं द्यमासमानम् ।
ददर्श चन्द्रं स कपिप्रवीरः, पोस्तयमानं मरसीव हंमम् ॥२॥
ततः स मध्यंगतमंशुमन्तं, ज्योत्स्नावितानं मृदुरुदमन्तम् ।
ददर्श धीमान्भुवि मानुमन्तं, गोष्ठे शृपं मत्तमिव भ्रमन्तम् ।
लोकस्य पापानि विनाशयन्त, महोदवि चापि ममेवयन्तम्
भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं, ददर्श शीतांशुमयामिपान्तम्
या भाति लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्था, यथा प्रदोपेषु च सागरस्था ।
तथैव तोपेषु च पुष्करस्था, रराज सा चारु निशाकरस्था ॥३॥
हंसो यथा राजतपञ्जरस्थः, सिंहो यथा मन्दरकन्दरस्थः ।
वीरो यथा गर्वितकुञ्जरस्थः, चन्द्रोऽपि यम्राज तथाऽम्रास्थः
स्थितः ककुद्धानिव तीक्ष्णशृङ्गो, महाचलः श्वेत इवोर्ध्वशृङ्गः
हस्तीव जाम्बूनदवद्वृक्षो, विभाति चन्द्रः परिपूर्णशृङ्गः ॥४॥
विनष्टशीतांशुतुषारपङ्का, महाग्रहग्राहविनष्टपङ्कः ।
प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलाङ्गो, रराज चन्द्रो भगवान्शशाङ्कः ।
प्रकाशचन्द्रोदयनष्टदोषः, प्रवृद्धरचः पिशिताशदोषः ।
रामाभिरामेरितचित्तदोषः, स्वर्गप्रकाशो भगवान् प्रदोषः ॥५॥
प्राप्य यथा भृगेन्द्रः, महारणं प्राप्य यथा गजेन्द्रः
तमासाय यथानरेन्द्रः, तथा प्रकाशी विरराज चन्द्रः ॥६॥
सुन्दरधारकान्

३०—भारतमहिमा

अहो अमीषां किमकारि शोभनं
 प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः ।
 पर्वन्म सन्धं नृषु भारताजिरे,
 मृदुन्द मेरोपयिकं स्पृहा हि नः ॥ १ ॥

पन्थायुषां स्थानजयान् पुनर्भवात्,
 पन्थायुषां भारतभूमयो वरम् ।
 पण्येन मर्त्येन कृता मर्त्यम्यनः,
 मर्त्यस्थ मर्त्यान्वयधयं पदं हरिः ॥ २ ॥

अहो भुरः ममगमुद्रयन्वा,
 द्वीपेषु सर्वेष्वधिपृथग्मतन ।
 गायन्ति यत्रग्यजना मृगः
 कर्माणि मद्रातयवतास्वात् ॥ ३ ॥

विष्णुपुराणेऽपि बन्धन—

गायन्ति दद्याः विल गीतवाता
 धन्यास्तु ते भारतभूमिभाग
 एवमपि वगर्पिपदेतुभूते,
 भवन्ति भूयः पुण्याः गुरवात् ॥ ४ ॥
 कर्माणि मर्त्यम्यनतत्फलानि,
 मर्त्यस्थ दिव्यो वरमात्मन्ये ।

२६—चन्द्रोदयवर्णनम्

चन्द्रोऽपि सानिध्यमिवाम्य कुर्वन्, नागगणमध्यगतो विराजन्
 ज्योत्स्नावितानेन निग्न्य लोकान्, उनिष्टनेऽनेकमदमररितः ॥१॥
 शतप्रभाचीरमृणालवर्णं, सुदुग्ध्यमानं श्वमाममानम् ।
 ददर्श चन्द्रं स कपिप्रधारः, पासूयमानं यस्तौव हंसम् ॥२॥
 ततः स मध्यगतमंशुमन्तं, ज्योत्स्नावितानं मृदुरुदमन्तम् ।
 ददर्श धीमान्मुवि मानुमन्तं, गोष्ठे शृपं मत्तमिव भ्रमन्तम् ॥३॥
 लोकस्य पापानि विनाशयन्त, महोदधिं चापि ममेवयन्तम् ।
 भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं, ददर्श शीतांशुमयामियान्तम् ॥४॥
 या माति लक्ष्मीर्मुमुवि मन्दरस्था, यथा प्रदोषेषु यसागरस्था ।
 तथैव तोयेषु च पुष्करस्था, रराज सा चारु निशाकरस्था ॥५॥
 हंसो यथा राजतपञ्जरस्थः, सिंहो यथा मन्दरकन्दारस्थः ।
 वीरो यथा गर्वितकुञ्जरस्थः, चन्द्रोऽपि बभ्राज तदा ज्वालास्थः ॥६॥
 स्थितः फट्फटानिव तीक्ष्णशृङ्गो, महाचलः श्वेन द्व्योर्ध्वशृङ्गः ।
 हस्तीव जाम्बूनदण्डशृङ्गो, विमाति चन्द्रः परिपूर्णशृङ्गः ॥७॥
 विनष्टशीतांशुतुषारपङ्का, महाप्रदग्नाद्विनष्टपङ्कः ।
 प्रकाशलक्ष्म्याथयनिर्मलाङ्को, रराज चन्द्रो भगवान्शशाङ्कः ॥८॥
 प्रकाशचन्द्रोदयनष्टदोषः, प्रहृदरघः पिशिताशदोषः ।
 रामाभिरामेरितचित्तदोषः, स्वर्गप्रकाशो भगवान् प्रदोषः ॥९॥
 शिलातलं प्राप्य यथा मृगेन्द्रः, महारणं प्राप्य यथा गजेन्द्रः ।
 राज्यसमाप्ताय यथा नरेन्द्रः, तथा प्रकाशी विराज चन्द्रः ॥१०॥

३०—भारतमहिमा

अहो अमीषां किमकारं शोभनं
 प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः ।
 वैर्जन्म सन्धं नृपु भारताजिने,
 सुकुन्द मेघोपयिकं स्पृहा हि नः ॥ १ ॥

कल्याणुषां स्थानजयात् पुनर्भवात्,
 षण्णायुषां भारतभूमयो वरम् ।
 ह्येन मर्त्येन कृता मनस्विनः,
 सन्त्यस्थ संयान्त्यभयं पदं हरेः ॥ २ ॥

अहो भुवः मत्तममुद्रपत्त्या,
 द्वीपेषु वर्षेष्वाधिपुण्यमेतत् ।
 गायन्ति यत्रत्यजना भृगवेः,
 कर्माणि भद्राण्ययनारयन्ति ॥ ३ ॥

विष्णुपुराणेऽपि ब्रह्मंते—

गायन्ति देवाः किल गीतमानि,
 धन्यास्तु ते भारतभूमिभागे ।
 स्वर्गापवर्गास्पदहेतुभूते,
 भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥ ४ ॥
 कर्पाण्ययमंकन्धिततरुफलानि,
 सन्त्यस्थ विष्णो परमान्मरूपे ।

अवाप्य तां भारतकर्मभूमि,
तस्मिन्नयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥ ५ ॥

जानामि नैतत्क वयं विलीने,
स्वर्गप्रदे कर्मणि देहबन्धम् ।
प्राप्स्याम घन्याः खलु ते मनुष्या,
ये भारते नेन्द्रियविप्रहीनाः ॥ ६ ॥

नमो महद्भूम्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो,
नमो युवभ्यो नम आचटुभ्यः ।
ये भारतीया विविधाभिधेया,
धरन्ति तेभ्यः शिवमस्तु रात्राम् ॥ ७ ॥

३१—द्वा सुपर्णा

किमपि पन्थनमेत्य विदह्म,
धिग्भुवाण दिश्यमप्यजारे ।
विधिरयादितरस्मन्मुपेयिरान्,
स्फुटमदोऽक्षपदर्धममम्यया ॥ १ ॥

अपि ! जरीहि दिश्यमप्यजारे,
सस उपेहि गिराह पुनर्वनम् ।

ननु एने गुमदद व्यमनं मवंत.
तदिह दन्त ! एमाव निगकूलम् ॥ २ ॥

न हि न हि म्यदने ममने वचः.
गुगदनं किल मृदलबन्धनम् ।
किमदमघ करोमि वदस्व मांः,
कथमिषाम्मि वदिर्भविता एने ॥ ३ ॥

वदिरवन्धित एव निजेच्छया,
एनपिदंग उदारमर्सा अर्गा ।
एव उपाय एरोवप्युपदेशितं,
समपदनं न किमप्युमपोगिरः ॥ ४ ॥

किमनया एनवप्यभनिन् ! स्वया,
एवमुपासतिमानुषया गिरा ।
स्वमदिमातिविमोदित ! शिष्टपता,
इयमपूर्वतरा नरमास्ती ॥ ५ ॥

न मनु किं करवाणि तयाऽर्थये,
न हि एगैरुपदेशितवाह्मयम् ।
कथमहो वत ! संप्रति गीयतां,
गुचिगविस्मृतकानकगीतिका ॥ ६ ॥

अपि ! विलोकय नीलनमस्तलं,
किमपि नावरणं न च बन्धनं ।

३३—सूक्तयः

विलोक्य नमोद्भवात्मकलवारिकाग्रयिका,
पलायनवरा विलोचनपथान्मुदरंगता ।

प्रभावति निरामृगी क्षिण्णि मानुसाणां रवि,
महेश्वरमहात्म्यं गन्तु विनामयेस्तेजसा ॥ १ ॥

इतोऽपि गुरुरपि धुनिपर्य गतो मे नराः,
 एतां वदितुं म्पिष्टिर्गजनिमीलितदेवं न ह्य ।
 परितरमन्तरे लगति मन्दिरं गरुडः,
 गमेत्य रिपतामूर्तं भिलति नैन योसौ मूढः ॥ २ ॥

प्रमान्द्रवि त्वाद्भनं द्विपि कोऽपि नाद्योऽपि
मदानुगता स्थिता विदुषाद्यान्द्रामयः ।

गृहणं कर्मणां नृणां वन-पशुमनन्तः प्रियः,
गृहीतं न हनन्ति मर्त्ये ननु न हन्ति देवताः ॥

अनन्तरात्रतः भर्गिभ्यः प्राप्तिः,
नन्तरात्रतः भर्गिभ्यः प्राप्तिः ।

घनत इति नाद्या बर्हिनात्तुडा मात,
 यन्तर्हि (१) न विविच्यते मन्त्रार्थे वयम् ॥ ४

मयजिह्वा नो मय ननं नदीन मुनी इति ।
निःस्वप्नभक्त्यै न हान्त्यै च यद्विदुः ।

न वा दिवसरात्रिवर्षसमयोऽप्यद्वयो विराट्,
 किमस्ति सति तेऽप्यवा मम रहस्यमाम्यन्तरम् ॥५॥
 त्वयैव रचितो जनो मलिनभूमिकाधारकः,
 त्वयैव सह नन्दनेन भुजगो महाभिर्मितः ।
 पदस्ति मलिनं मुखं विविधपातकान्मानवं,
 पदस्ति त्वय दूषणं दत्त गृहाण देहि क्षमाम् ॥ ६ ॥

नवरत्न-परिह्रस्व गिरिधरशर्मणः ।

१४—तत्वावबोधः

या शक्तिर्दुःखदायानलशमनविर्धा शरिधारेव मेधात्,
 याऽप्योत्तमज्ञानसिद्धयै मुनिवरनिवर्द्धराश्रिता शुक्तचिर्गाः ।
 यस्या नामैव पूतं प्रदहति दुरितं जन्मजन्माजित वै,
 तां श्रीकृष्णस्य भक्तिं मयत्तररागतिः सप्रबन्धोऽस्मि नित्यम् ॥१॥
 जानीमो न कुतः किमर्थमिति या सृष्टिर्विचित्रेह या,
 घ्रान्ताः शांशतैस्तथापि नियतं नित्यं चरामो मुषा ।
 संदेहः शतधा विदीर्णहृदया भग्नास्तथाऽऽशाएषि,
 नित्यानित्यविशेषश्चान्यमनसो बाला इवाशा वयम् ॥२॥
 हर्षेणाद्य विषद्विज्ञानविपुले नोच्छ्रान्तिता दपिताः,
 परयामो जगदेतदेकमखिलं स्थानं मुरगानां महत् ।
 यावन्मोदमरेण मधमनसस्तृप्तास्तथान्धादिताः,
 उन्क्षापातसमाः पतन्ति विषदोऽचिन्त्यानवेक्षताः पराः ॥३॥

विन्दं याप्पूरिते च लोचने विलोक्य चिन्तातुरा समीपं स्थित्वा
चिन्ताकारणमवृच्छन् । सोऽपि मयं वृत्तं तस्यै न्यवेदयन् । तन्नि-
शम्य खिन्ना देवी धैर्यमवलम्ब्य जगाद्—ताय ! यद्यपि वयमवज्ञाः
अस्माभिश्च राजनीतौ न वक्तव्यं किमपि तथापि विषयेऽत्र किञ्चिद्-
वक्तुमिच्छामि । यदि योग्यं तदा ग्राह्यम् । यद्यपि श्वशुरचरण
महत्यामापदि मग्नाः कदाचिन् कुपितो विजापुराधीशस्तान् प्राप्य
रपि वियोजयिष्यति । तथाप्यस्मद् भयाद् युष्माभिः स्वराज्य
स्थापनोद्यमात् विरमणीयम् । प्रतिदिनं प्रतिदिनं वा समग्रे मातं
घर्षे जायमानानां गोहत्यानां पवित्रताशीलहरणानां विप्रधर्मे
नारानामपेक्षयाऽस्माकं वा श्वशुरचरणानां वा प्राणाः क्षुद्रा एव
परिवर्तिनि संसारे प्राणिनां जीवनं क्षणमद्भुतमेव । तद्यदि पुन्य
श्वशुरचरणानां प्राणव्ययेन सर्वेषां भारतीयानां प्राणा रक्षन्ते
तदा गच्छन्तु ते प्राणाः लभन्तां च दुर्लभं चिरन्तनं यशं
महीयन्श्वशुरपादाः ।

इत्थं शिवराजः स्वमनोरथानुरूपं स्वपत्न्या मापणं निराम्य
सुखेन मुक्तः । प्रभाते मातरमभिधाद्य सर्वं वृत्तं निवेद्य कर्तव्यं
पप्रच्छ । सापि वीरपत्नी तथैव स्वानुकूलाभिप्राय जगाद् । तदनन्तरं
शिवराजो मातृभूमेर्गोत्राद्वर्णदीनां भाविनः आर्यमन्तानस्य च
शुभाकांक्षी भवेयमिति निश्चिन्य स्वराज्योत्थानस्थापनोद्यमात्
विराम ।

कथमन्यथा श्रीशिवराजस्य यशः शाश्वतमिह लोकेऽमविष्यन् ।
अस्मिन् जननमरणक्रमवति संसारे को वा न मृतो न वा जायते ।
यशस्तु तथैव भवति यो न्याय्यं समाचारति । यो विधूय मित्र-
लत्रणां मोहं समाजहिताय देशोद्धरणाय यतते । यश्च धार्मिको
परिपालयति ।

—श्रीपादशाधिपणीतात् शिवराजचरितान् ।

white and fair in all her limbs. मरुस्वनी—राखी =
Muse.

Verse 4. पद्मेः अर्चितं = worshipped by lotuses,
मद्यया - मीनया । Seeta is the incarnation of Lashmi.
मद्याजाना मद्या । तेन विनुनं = Praised by the lotus
मन्मैकनिष्ठये—Solo source of happiness, निर्गुण
मिया यस्मान्—निर्विकारं = Steady ; without changes,
साधन् श करतीनि—Bringing permanent welfare.
ममोमि = I pray sincerely, तयोः सम्भवे—to secure
the consort of those feet of Ramachandra.

Verse 5 गुल्लस्य इन्दोवरस्य काम्तिरिव काम्तिर्यस्य ।
whose lustre is just like the full blown blue
lotus, बद्धस्य अश्वत्थमः प्रियो यस्य = who is fond of
the wish + feathers as (head) ornament, भीषस्य = a
curl of hair on the breast of Vishnu, मयने पर
मयन ताव्या । अर्चिता मनुष्यस्य । whose body is reflected
by the blue eye-lotuses, कसवेणु = Melodious flute of
Vishnu, दिव्या अक्षय मृषा यस्य = who has the celestial
nature of sandal

Verse 6 This is from पुरुषाज्ञा—a dramatic
Dignatya-charya contemporary of Kalidasa (c.
500 A.D.). ऊर्ध्वं विमर्शतीति = Rising upwards, अम
मने यन् नरः, ताव नेत्र—of the fire of austerity pre
sent within the heart, वस्तीह—प्रवा are likened
to the arid-hill in which the Ganges' waves are
compared to serpents, मरुस्वनी = River Lashmi,
मरुस्वनी अरुणस्य अर्चयन् वसिष्ठा = Brings
the shining colour of the river, मरुस्वनी

of Shankar are red cf. नीललोहित—कण्ठे नीलो जटामु
लोहितः ।

Verse 7. कस्याखानां महतां भाजनं = Possessor of
auspicious lustre or splendour. धुर्यां best, chief,
प्रतिजिदि = remove; destroy.

Verse 8. आवसते = Dat Sing. Coming in contact
with. The moon comes near the orbit of the sun
on अमावस्या when दशभाद्र is performed "दशः सूर्येन्दु-
संगमः ।" अमरः । कर्पयते Dat Sing. satisfying. It is
believed that the digits of the moon are enjoyed by
gods and manes in कृष्णपक्ष मूर्धती = Spreading. चूडा =
Forehead.

Verse 9. The praise of the Almighty assuming
various phases ; Universal form cf. एकं सन्तं बहुधा-
बदन्ति, अग्निं यमं मातरिश्चानमाहुः । रासाहू = Moon. भूयः
often.

2. The Talent is all-powerful.

This extract illustrates the peculiar features of
the Panchatantra i. e. story in a story with
absorbing interest (2) Story in prose and instruc-
tive aphorisms in verses. (3) Fables containing
salutary moral teaching.

दंपती = Couple; husband and wife. Always dual
number. प्रत्यास० = when delivery time was very
near. वृद्धिहर = Prosperous; prospective. सापाय =
dangerous. बेल = Coast, shore. सावन = Flood, in-
undation. कृच्छ्रे—संकटे = In adversity. अनावृष्टिः =
Draught, scarcity of water. आहारवै० = want of

white and fair in all her limbs. मरस्वती—शारदा = Muse.

Verse 4. पद्मैः अर्चितं = worshipped by lotuses. पद्मया—सीतया । Seeta is the incarnation of Laskhmi. पद्माज्जातो ब्रह्मा । तेन विनुतं = Praised by the lotus born. मुखैकनिलयं—Sole source of happiness. निर्गता क्रिया यस्मात्—निर्विकारं = Steady ; without changes. शश्वन् शं करोतीति—Bringing permanent welfare. सन्नोमि = I pray sincerely. तयोः लब्धये—to secure the resort of those feet of Ramachandra.

Verse 5. पुष्पस्य इन्दीवरस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य । whose lustre is just like the full blown blue lotus. वर्हस्य अवतंसः प्रियो यस्य = who is fond of peacock's feathers as (head) ornament. श्रीवन्स = a curl of hair on the breast of Vishnu. नयने एव उत्पलं ताभ्यां । अर्चिता तनुर्यस्य । whose body is reflected by the blue eye-lotuses. कलवेणु = Melodious flute or pipe. दिव्या अद्भ्य भूषा यस्य = who has the celestial paste of sandal.

Verse 6. This is from कुन्दमाला—a drama by Dingnagacharya contemporary of Kalidas 5th Cent. A D. ऊर्ध्वं विसर्पतीति = Rising upwards. अन्तःकरणे यन् तपः, तस्य तेजः—of the fire of austerity practised within the heart. वह्मीकं—जटा are likened to the ant-hill in which the Gangetic waves are compared to serpents. सदास्थायनी = Ever lasting ; constant. वरुणस्य अरुणस्य अंगुवन् कपिशः = Brown like the twilight colour of the rising sun Jatas

gives the ideal rules of Aryan Culture.

अद्वेषः = who are not affected by hatred and passion. हृदयेनाभ्यनुः = appealing to heart. वार्यम्पर्य-
वमाः = Handed down from generation to genera-
tion अन्तरासैः सदितानां = with mixed tribes, subdivi-
sions of castes. ह्येनः आपारो यस्य सः = man of
mis-conduct परीतात्मा = one who deviates from
right path. म्रित्युः = After death. पूजा = Honour. ईप्सितं
= desired. कृष्णधन्वा—अग्निः = Fire. अनुसामनं = Ina-
struction ; teaching सरसा = Gentle, soothing.
अनैर्वाहः = Useless quarrel with public. परीवादो निन्दा
= scandal, censure. अपपातः = Insult. विविक्तः =
Private, lonely. वामः = Group ; collection. अमैष्य
Impure, dirty. कृष्णानि—दमोक्तं : नोत्तिष्ठन्ते = are
never absent अपात्र = Younger brother. रमेन्—
रमेन् । विपाठ्यम् = should be covered or shut up.
नोदरे = one should not see his reflection in water.
न + आहूतः = अनाहूतः = not invited. सभः = Assemb-
ly; house. मृदनीयान् = should pulverise ; break into
pieces करमः = nail. अद्वारेण = Passage which is not
regular door. आहृतं = Compound ; yard. संद्वयस्थिभ्यां
= with two hand joined together. अन् अङ्गुः—
Crooked; curved. माहमुहृतं—रात्रेण पश्चिमो वामो मुहूर्तो
माह उहयो = 4 A. M. आश्वयुजं = morning physical
duties. कृत्वाप = with clean body and mind. मैत्रं
= Evacuation of excrement. प्रसाधनं = Toilet.
पूर्वाह्नः = Forenoon. पश्चिमाह्नपलः = one who moves
his hands, feet, eyes, tongue, unnecessarily. पर-

दोषकर्मणीः = one who acts and thinks ill of others.
 हृदयरी = of resolute purpose; persevere. शान्ता विवेकिणः
 अद्विष्टः = of harmless behaviour; innocent. रिपुः =
 abused. विध्वंसः = Destruction, ruin. रिपवे = Is
 injured.

4. The story of a miser.

This story is taken from Purush pariksha, a book written by Vidyapati, patronised by the King Shiva Singh of the middle age. The book contains stories showing the qualities of an ideal man and ridiculing the defects in a man.

अरुणानि = Enjoys. यत्कीदृशं विलं येन मः = Collected; amassed. चिन्त्यत्ययः । अनागतानवेक्षा = care for the future; provident thought; attention to the future. परैः अलक्ष्यं यन्मथान = Secret place not detected by others. परामर्श = having considered. निराकुल = without hesitation. श्रविण = wealth. कदयः = a miser. पोदलक = bag. दातुं इच्छा दिग्मा = desire to give. मितं पचतीति मितपचः कृपणः । दुर्विपाकः = Ill consequence; bad result.

5. The Ideal Man.

The extract is from Valmiki's Ramayan, the foremost Mahakavya in Sanskrit literature. The extract describes the rare and exemplary qualities of Rama, the hero of the Ramayan. The ideal virtues and admirable conduct are set forth in this lesson.

चारित्रम् = Good character. आत्मवान् = Self-res-

I did not even look at. Even the sight of a dog is considered polluting the oblations. *cf.* कुक्कुटः पक्षपातेन स्याद्दृष्ट्वाऽन्नं प्रदूषयेन् म० मा० । न अरुणोर्नाति अनपकारी = without any fault; innocent. अदृष्टं = अनर्कितं = unforeseen. भयं = Danger. मंभ्रान्तः = awfully frightened. विषमगुः = Gloomy. दान्तिनपुरं = The ancient capital of India, first founded by King Hastina of Bharata race, was situated 56 miles north-west of the modern Delhi. पापकृत्यां = The devil of curse; the effect of sinful acts. गमयेन् = might remove the evil influence of, subside the wrath

सृगया = out for a hunt अभिरतः = rigidly practising. पुरोहितस्य धर्मः पुरोहित्यं = Duty or office of family priest. स्वाध्यायमं० = Regular Vedic scholar. संवृतः = Inheriting; possessing the influence of. अन्तरेण = Excepting. कृत्या = A female deity to whom oblations are made for destructive purposes. उपाशुव्रतं = a secret vow, a sacred resolution unknown to others. उपाशाय = Taking in his company. उपावृत्तः = Returned to his capital. कृतः = chosen; selected. अविचारयद्भिः = unhesitatingly; readily. तक्षशिला = name of a city in the north, was famous for the seat of learning. स्वम्य ओजसा = by his personal strength and vigour. वशे स्यात् = Subjugated; annexed.

7. Budha's Indifference to worldly objects.

These verses are from Budha-charit a Maha-

Instantly sank down in grief. कूबरारं=the wooden frame of the chariot. निहाद्वता=deeply resounding. नियतं=certtain; inevitable. निष्ठा=End; destruction. स्वस्थाः=Self-composed. आर्तिकाले=At the time of calamity. सचेतनः=a rational being. प्रमत्तः=careless.

8. The Capture of Hanuman.

This piece is taken from the 3rd Act of Abhisheka, drama written by Bhasa Mahakavi, who is esteemed by Kalidas and Banabhatta. The heroic deeds of Hanuman and the dialogues between him, Bibhishana and Ravan are very interesting, written in elegant Sanskrit.

कांचनमयैस्तोरणैः सहितं द्वारं=The door with arches and pillars made of gold. अरून्यं—मनाय=Present. सम्भ्रमः=Hot haste, confusion. अविपाति=which does not brook delay. वनाभिमर्दान्=by the destruction of Ashoka garden. परिधर्षितः=Insulted. न विदितं आगमनं यस्य=whose arrival is not known. मरम्भं=Impetuously angrily. अविमृदिता=Shattered. मावक्षं=Disdainfully. मृणालं=lotus stalk. दारुपयंतकः क्रीडार्थं निर्मितः काष्ठमयः स्वल्पः पयंतः=a small artificial wooden hull for sport. विसशीकृता=Rendered senseless; stunned. बल=forces, army. द्रुमैर्बुध्न्यनेऽग्ने= Fighting with trees hurled against. सर्वगमः=Monkey. अनन्तरीयं=Immediately. न आज्ञापिताः=Though not ordered. अभिद्रुतान् (वानरमिति शेषः)=Assaulting the monkey. कांचनपरिधं=Golden bar used for

shuting the gate उद्यम्य = Raising, lifting up हरि
 Monkey. वमन्त = Shooting sending forth लङ्घयित्वा
 = Attacking, jumping up जघान = killed कापवीट्यः
 Insignificant wretch of a monkey वन श्रोता दम्भ म
 = Dweller of a forest तुमुल = tumultuous नैशुनन =
 by the demon. दिव्यया = with desire to be killed
 शौर्यः परम उत्पन्न = legitimate अक्षय्य = cannot be
 to be killed वचनीय = Censurable blamable आदाय
 = Inflamed

9 The Episode of Trishanku

Part I

This account is from the Balkanda of the Ramayana. The story illustrates that a person, longing to acquire a position which is impossible and improper, falls flat and is totally ruined.

मनम्बी = High minded a man of resolute pur-
 pose शरद्व = kind to the helpless प्रत्याख्यान =
 Rejected, वष्टु वामो वस्य न = Desirous of perform-
 ing sacrifice. दुष्टा मेधा वस्य मेधा becomes मेधम
 at the end of बहुव्रीहि Stupid परमार्गिकः = Highest
 goal. बालिगः = Block head, foolish वशङ्कुल = La-
 ciated अश्वमूर्धन = with the hair fallen off विन्द

Not attaining विपरीतः = Reverse ; calamity
 वृत्त व = Noble character and good conduct

—पराक्रमः = Manliness. प्रमादः = Favour. निवर्तयितुः
= to avert ; to set at naught.

Part II.

मा भैषीः = The temporal अ is dropped before.
माह् = Do not fear. आमन्त्र् = to invite. संभार—मान्यौ
= essentials ; requisites. वदान्यः = charitable ; liberal
in donating gifts. जेतुमिच्छा = Desire to conquer.
ओजसा—पराक्रमेण । तपोचलेन । दुष्प्रापं = Difficult to
reach. पाकशासनः = Indra. अवाक् शिराः = Topsy
Turvy ; with head turned downwards. वैश्वानरपथः
= The solar region. ज्योतिः = Luminary ; star. कृतार्थः
= Satisfied ; contented. उज्ज्वलं = Bright.

11. Story of Uttanka.

This story from the Mahabharata teaches that
Good luck comes to those who devoutly serve God
and Guru and that (2) Impurity is an hindrance
to attain divinity.

अपोदस्य पुत्रः आपोदः । शुभ्रूपा = Service. याम्यकार्यं =
Sacrificial purpose. नियोगः = Order. उपसभ्य—हारा ।
अनुजाने = I bless, I promise. अभीष्ट = Desired ob-
ject. अनृत्यः = Free from debt or obligations. निनर्त्त
= Put on ; worn. अपभ = Bull. अनिप्रमाथं = of great
stature and bulk. उपसृज्य—आपम्य = Having sipped
water. अर्धी = with a request. सज्जिता = Present.
उत्तिष्ठ = who has not washed his hands and
mouth after meals. ग्राह्मुखः = Facing the East.
अद्भिः = Inst. plu. of अप् Fem = water. त्रिः स्नानि
परिमृग्य = thrice washed his mouth, eyes, ears मा.

भावः = Good motive. अवमुच्य = Taking out of care.
 तुमसा = eagerly. अग्रमत्तः = with great care. लपत्य
 = a Jain saint. संन्यस्य = त्याग्यत्वा । पलान् = dug out
 भेषजान् = Lucky ; fortunate.

12. The description of the Autumn.

पदस्य पलारेवत् अलिङ्गी यस्याः । निर्वर्तयित्वा-सधान =
 Accomplished. सस्यानि = crops ; harvest. कृत्स्नं कर्म ये
 न सः = who has done his duty. शैलेष्वपरि द्रुमाणां पुरो
 गच्छन्ति = hovering above the trees on the hills
 मातङ्ग = Elephant. पयसा घटाः = Clouds. वारुणः =
 elephant. प्रस्रवणः = Streams, cataracts. अभिदृष्टा =
 washed off (by torrents). शानु = Summit. अनु-
 लिप्ता = Besmeared ; covered. रश्मिः = Ray , beam.

Verse 7. Shows that the autumn has spread
 its beauty into three objects is seen divided into
 branches, light, movements etc.

अग्ररश्मिः = The first beam of the rising sun.
 पद्मारेषु = in the beds of lotuses. शरत्कालः = is the
 subject in verse 9th understood विनेष्यन् = remo-
 ving or increasing the pride. (हर्ष) अभ्यागतैः =
 who have joined ; associated. स्मरः = love or
 passion. पद्मरवी = laden with the pollen of the
 lotuses. मदमग्नः = bedewed with rut. हर्षितः = haughty ;
 furious निम्नंगच्छति—नदी = River. विभक्तः = Dis-
 tributed ; spread. मनोज्ञः = Fragrant , scented
 प्रियङ्गु = Prīyangu tree. अमलः = Big ; bulky. सुवर्ण-
 वर्णीतः = as shining as gold. दृष्टो विजानि = shining ;
 looking brighter. वनस्पन्तराणि = the interior parts of

used in cleansing ornaments मितंपचा = cooking a little quantity. शगव = an earthen platter. भादिर = prepared out of Khader wood. ककुमोः = mortar of the Argan tree अद्भिर्मरुत = frequently by water. द्वाचनपः = heated to the boiling point and five times in quantity. दनचुर्जाः = it is still customary for a cook to throw five grains before placing the vessel on. पञ्चथाः = when the rice was moderately swollen. अब्रमण्ड = the sum; excessive boiling water दवी = middle निश्च = the boiled rice. ययायु = a small proportion दन्तामारूपं = scented with saffron and spices evaporated on the charcoal पया = a drink of rice milk, scented and spiced. अरनाः = when the fatigue of the journey was removed.

28. Vaishampayan.

This poem is taken from the Kadambaryai, a poem composed by the sweet Banabhatta. Banabhatta is a poet of graceful and charming diction. He is full of metaphors and sublimity of thought. He writes in Panchali style in which the choice of words is equally matched with the beauty of the style.

प्रतीदारी = a female attendant at the royal door. मिनकच्युत = a white cloak hanging upto ankle. अमुनायन = is rendered sweet like nectar. आसिय = interrupting, stopping. कल्मषेन = in all details. किहेनुक = on what ground, what is the reason. विस्पष्ट = with clear pronunciation and correct

34. विपुल + आश्रयः । दारो वा = (1) observing the
 a void of pearl-necklace owing to pearl.

29. The Beauty of Moon rise.

Note the picturesque description in the *Autumnal Beauty*. Both these poems spontaneous flow and delighting influence of the author's diction.

साधित्वं = mansterchap, friendship वशीकरणं =
magia of mesmerism, वाङ्मयम् = counting out, रत्न-
गुणः = वाचस्वति—आवरवाणि = mana, darkness वृद्धिजन्य
causing to increase or rise गुरुत्वमात्रं = weighing
factor, राजतं = made of silver : सारंगदन्तः = pearl,
पशूह = with the black spot like deer's horn, जल-
मयः = water-like : आरुद्राक्ष = who's dispelled darkness
from human अविनाशः = increasing the cruel character
of fiend in the mind of the demons, अँतिदिग्भ्रमः
moving the dark of mind by devotion towards

30. The Glory of India

The seven verses are taken from Bhagavad Gita, which was written by Vyasa Muni. The verses attach great importance and sacredness to the word of Bhagavad Gita.

1. In the top of Bharat had system
 2. In the service of American system
 3. In residence in Bharat system
 4. In the service of American system
 5. In the service of American system
 6. In the service of American system
 7. In the service of American system
 8. In the service of American system
 9. In the service of American system
 10. In the service of American system

